

Κεφάλαιο 3

ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΣΤΟΝ 21^Ο ΑΙΩΝΑ: ΡΟΛΟΣ, ΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Σύνοψη-Περίληψη

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται ο ρόλος και η σημασία του κράτους στον 21ο αιώνα. Ειδικότερα, το παρόν κεφάλαιο εξετάζει πως η φύση, ο ρόλος και η σημασία του κράτους μετεξελίσσονται, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό επίπεδο. Αναλύει επίσης πως και γιατί το κράτος είναι υποχρεωμένο για λόγους αποτελεσματικότητας και νομιμοποίησης να μοιραστεί το πεδίο εξουσίας με μία σειρά άλλους δρώντες, σε συνεργασία και σύγκρουση με μη-κυβερνητικές ομάδες και σε επίπεδο περιφερειακών και παγκόσμιων διακυβερνητικών οργανισμών, που διευκολύνουν τη σύμπραξη των κρατών προς εκπλήρωση των στόχων τους στο παγκόσμιο σύστημα. Υπό το πρίσμα της παγκοσμιοποίησης και άλλων εξελίξεων, όπως η αυξανόμενη σημασία των διεθνικών προβλημάτων (κλιματική αλλαγή, μετανάστευση κ.α.) και οι αλληλεπιδράσεις των διεθνών οργανισμών με τις κυβερνήσεις (πολυεπίπεδη διακυβέρνηση), το κεφάλαιο εξετάζει πως έχει αμφισβητηθεί, συρρικνωθεί και μετασχηματιστεί η κρατική κυριαρχία.

Εισαγωγή

Το κράτος είναι ένας σχετικά νέος θεσμός στην ανθρώπινη ιστορία (Opello & Rossow, 2004; Dyson, 1980; Tilly, 1975). Εμφανίστηκε τον 17^ο αιώνα στην Ευρώπη, ως ένα σύστημα συγκεντρωτικής διακυβέρνησης που είχε ως στόχο όχι μόνο τον έλεγχο και την υποταγή θεσμών και ομάδων, όπως η Εκκλησία, αλλά και την υπέρβαση όλων εκείνων των ανταγωνιστικών και αλληλεπικαλυπτόμενων συστημάτων εξουσίας που χαρακτήριζαν την περίοδο του Μεσαίωνα. Προς την κατεύθυνση αυτή, η εδραίωση και εξάπλωση του κράτους στηρίχτηκε στη Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648), που καθιέρωσε τα κράτη ως κυρίαρχα. Ειδικότερα, το «βεσφαλιανό σύστημα» (Heywood, 2013: 40) αναγνώρισε όχι μόνο την κυρίαρχη δικαιοδοσία των κρατών εντός της εδαφικής τους επικράτειας, αλλά και ότι οι διακρατικές σχέσεις δομούνται με βάση την αρχή της κυρίαρχης ανεξαρτησίας όλων των κρατών.

Καθιερώνοντας τα κράτη ως κυρίαρχα, τα κατέστησε τους κύριους και σημαντικότερους δρώντες της διεθνούς πολιτικής. Για το λόγο αυτό η παραδοσιακή προσέγγιση στη διεθνή πολιτική είναι κρατοκεντρική, με το διεθνές σύστημα να περιγράφεται ως διακρατικό, όπου «οι σχέσεις μεταξύ ομάδων ανθρώπων, πολιτικά οργανωμένων εντός συγκεκριμένων γεωγραφικών ορίων, δεν υπόκεινται στον έλεγχο καμίας ανώτερης αρχής και οι οποίες είναι αυτόνομες και λειτουργούν ανεξάρτητα η μία από την άλλη» (Jackson & Sorensen, 2006:20).

Αρχικά αυτό το διακρατικό μοντέλο ήταν αποκλειστικά ευρωπαϊκό, σήμερα, όμως, είναι παγκόσμιο, και περιλαμβάνει κράτη διαφόρων τύπων (ισχυρές χώρες, μικρά ασταθή κράτη, μεγάλες δυνάμεις και μικρότερα κράτη) (Jackson & Sorensen, 2006: 51). Επεκτάθηκε από την Ευρώπη στη Βόρεια Αμερική και κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα στη Νότια Αμερική και την Ιαπωνία, και τον 20^ο αιώνα στην Ασία, τον Ειρηνικό, την Καραϊβική και την Αφρική ως αποτέλεσμα της αποαποικιοποίησης (βλ. πίνακα 3.1). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι από τα 51 κράτη-μέλη που είχε ο ΟΗΕ το 1945, σήμερα έχει φθάσει τα 193 (<https://www.unric.org/el>).

Παρ' όλα αυτά, και ενώ το κράτος φαίνεται να αποτελεί «την καθολική μορφή πολιτικής οργάνωσης σε όλον τον κόσμο» (Heywood, 2014: 73), τα βασικά του χαρακτηριστικά που το «προσδιορίζουν ως κυρίαρχο πολιτικό υποκείμενο στις διεθνείς σχέσεις φαίνεται αν όχι να υποχωρούν, τουλάχιστον να υφίστανται πιέσεις και αλλοιώσεις... που υπονομεύουν την παραδοσιακή μορφή διάρθρωσης και λειτουργίας του» (Υφαντής, 2008; 2013) Ποιες είναι οι πιέσεις αυτές; Σε ποιο βαθμό και γιατί τα κράτη μετατρέπονται σε αναχρονιστικούς δρώντες των διεθνών σχέσεων; Μήπως η πραγματικότητα είναι πιο περίπλοκη και η όλη συζήτηση για την 'υποχώρηση' και 'παρακμή' του κράτους έχει μεγαλοποιηθεί; Για να απαντηθούν και να αξιολογηθούν τα ερωτήματα αυτά, ωστόσο, θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τα εσωτερικά και εξωτερικά χαρακτηριστικά που συνδέονται με το ρόλο και τη σημασία της κυριαρχίας.

1600-1700	Ευρώπη (ευρωπαϊκό σύστημα)
1700-1800	+ Βόρεια Αμερική (δυτικό σύστημα)
1800-1900	+ Ν. Αμερική, Ιαπωνία (διεθνοποιημένο σύστημα)
1900-2000	+ Ασία, Αφρική, Καραϊβική, Ειρηνικός (παγκόσμιο σύστημα).

Πίνακας 3.1: *Εξάπλωση του διακρατικού συστήματος (Πηγή: Jackson & Sorensen 2006 (46))*

Κράτη και κυριαρχία

Το κράτος έχει δυϊκό προσανατολισμό: το «κράτος ως κυβέρνηση» και το «κράτος ως χώρα» (Jackson & Sorensen, 2006: 48). Σε επίπεδο κυβέρνησης το κράτος μεριμνά για τα άτομα και τις ομάδες που ζουν εντός των εδαφικών του ορίων και διατηρεί την τάξη. Σε επίπεδο χώρας, όχι μόνο αναπτύσσει σχέσεις με άλλα κράτη αλλά και την ικανότητά του να προστατεύεται από εξωτερικές απειλές ή επιθέσεις. Και τα δύο επίπεδα θεμελιώνονται στην κεντρική ιδέα της κυριαρχίας, εσωτερικής και εξωτερικής.

Η εσωτερική κυριαρχία αναφέρεται στην ανώτατη εξουσία που ασκεί το κράτος στο εσωτερικό του. Διασφαλίζεται και αποτελείται από τον κρατικό μηχανισμό με την ευρύτερη έννοια, ο οποίος καλύπτει την εκτελεστική, νομοθετική και δικαστική εξουσία, τη διοίκηση, τις στρατιωτικές δυνάμεις και την ασφάλεια. Πάρα τις αντίπαλες θεωρίες και αντικρουόμενες ερμηνείες/θεωρίες για τη φύση της κρατικής εξουσίας και τις αρμοδιότητες του κράτους (βλ. πίνακες 3.2 και 3.3), το κράτος λειτουργεί ως οργανωμένη οντότητα που διασφαλίζει τον κεντρικό σχεδιασμό και διαχείριση, καθώς και την διαμεσολάβηση ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα.

Υπό αυτό το πρίσμα, οι κρατικοί θεσμοί είναι «δημόσιοι», υπεύθυνοι όχι μόνο για τη λήψη συλλογικών αποφάσεων, αλλά και για την άσκηση νομιμοποίησης με τη χάραξη και υλοποίηση αποφάσεων που εκφράζουν τα συμφέροντα της κοινωνίας. Επίσης, ως πολιτικός θεσμός, γίνεται αντιληπτός ως μηχανισμός διασφάλισης της τάξης που κατέχει την καταναγκαστική εξουσία να διασφαλίζει ότι οι νόμοι του γίνονται σεβαστοί και τηρούνται (Hay, Lister & Marsh, 2006).

Η εξωτερική κυριαρχία αναφέρεται στην ικανότητα του κράτους να δρα ανεξάρτητα και αυτόνομα στο διακρατικό σύστημα. Αυτή είναι η εξωτερική όψη ενός κράτους, όπου, όπως υπογραμμίζουν οι Jackson & Sorensen (2006: 48):

... τα βασικά ζητήματα εντοπίζονται στις διακρατικές σχέσεις: πως οι κυβερνήσεις και οι κοινωνίες των διάφορων χωρών αναπτύσσουν σχέσεις και αντιμετωπίζουν αλλήλους, ποια είναι η βάση αυτών των διακρατικών σχέσεων, ποιες είναι οι εξωτερικές πολιτικές κάποιων συγκεκριμένων κρατών, ποιοι είναι οι διεθνείς οργανισμοί στους οποίους συμμετέχουν τα κράτη, πως πολίτες διαφορετικών κρατών προσεγγίζουν και συναλλάσσονται ο ένας με τον άλλον ...

Φιλελεύθεροι/ Πλουραλιστές	Το κράτος ως ουδέτερος κριτής μεταξύ αντίπαλων ομάδων/συμφερόντων
Μαρξιστές	Το κράτος ως όργανο μέσα από το οποίο οι κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες επιβάλλουν στις υπόλοιπες κοινωνικές ομάδες τις αξίες τους και το σύστημα διαστρωμάτωσης που τις συμφέρει
Σοσιαλδημοκράτες	Το κράτος ως θεσμός που διασφαλίζει την παροχή συστημάτων πρόνοιας (εκπαίδευση, υγειονομική περίθαλψη) με στόχο τη διόρθωση των οικονομικών και κοινωνικών αδικιών
Συντηρητικοί	Το κράτος ως μηχανισμός διασφάλισης της αρχής και της πειθαρχίας για την προστασία της κοινωνίας
Νεοφιλελεύθεροι (Νέα Δεξιά)	Το κράτος ως «αυτοσυντηρούμενο τέρας» που επεκτείνει και ενισχύει την εξουσία του σε βάρος της ατομικής ελευθερίας και της οικονομικής/κοινωνικής ασφάλειας
Φεμινίστριες	Το κράτος ως όργανο της εξουσίας των ανδρών, που διασφαλίζει τον αποκλεισμό από ή την υποτέλειά τους στη δημοσία πολιτική

Πίνακας 3.2: Αντικρουόμενες ερμηνείες για τη φύση της κρατικής εξουσίας (Πηγή Heywood, 2011 (74-83) & Hughes & Koehler, 2014 (385-389)).

Η προσέγγιση αυτή διαχωρίζει την εξωτερική κυριαρχία σε δύο κατηγορίες: τη *de jure* και τη *de facto* υπόσταση του κράτους (Ηρακλειδής, 2014: 27). Ειδικότερα:

- Η *de jure* υπόσταση του κράτους αναγνωρίζει το κράτος ως νομική προσωπικότητα η οποία εξαρτάται από την επίσημη αναγνώριση από άλλα κράτη ή διεθνείς οργανισμούς. Η αναγνώριση αυτή παρέχει τη βάση του διεθνούς δικαίου, θεμελιώνει τη λειτουργία των διεθνών οργανισμών στην αρχή της ισότητας των κρατών και διασφαλίζει το απαραβίαστο της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας όλων των κρατών (Watson, 2002; Crawford, 1979).
- Η *de facto* υπόσταση του κράτους αναφέρεται στο κράτος ως πολιτικοοικονομικό οργανισμό και «έχει να κάνει με το βαθμό στον οποίο τα κράτη έχουν αναπτύξει αποτελεσματικούς θεσμούς, μια σταθερή οικονομική βάση και έχουν πετύχει ένα σχετικά υψηλό επίπεδο εθνικής ενότητας, με την έννοια της λαϊκής ενότητας και υποστήριξης προς το κράτος» (Jackson & Sorensen, 2006: 50).

Με βάση αυτή τη διάκριση, τη *de jure* και *de facto* υπόσταση του κράτους, η έννοια της κυριαρχίας προκρίνει:

1. Το σαφή διαχωρισμό μεταξύ εσωτερικής (τάξη) και εξωτερικής πολιτικής (διακρατικές σχέσεις), με τα κράτη να λειτουργούν όχι μόνο ως ενιαία και ορθολογικά συστήματα με βάση το εθνικό τους συμφέρον, αλλά και ως κύριοι ή μοναδικοί δρώντες στις διεθνείς σχέσεις.
2. Την αποδοχή των σημαντικών πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών διαφορών που υπάρχουν ανάμεσα στα κράτη. Αν και τα δικαιώματα και οι αρμοδιότητες των κρατών όπως αναγνωρίζονται στην έννοια της κυριαρχίας μπορεί να ταυτίζονται, οι δομές σύγκρουσης και συνεργασίας στις διεθνείς σχέσεις καθορίζονται σε μεγάλο βαθμό από την κατανομή της ισχύος μεταξύ τους. Έτσι, τα κράτη κατατάσσονται ως μεγάλες δυνάμεις, ως ισχυρά και αποτελεσματικά και ως αδύναμα και αποτυχημένα (βλ. πίνακα 3.4).

Ελάχιστα κράτη	Θεσμοί προστασίας, με μοναδική λειτουργία την παροχή ειρήνης και κοινωνικής ασφάλειας/τάξης με στόχο οι πολίτες να ζήσουν τη ζωή τους όπως νομίζουν καλύτερα
Αναπτυξιακά κράτη	Θεσμοί ανάπτυξης και υλοποίησης οικονομικών στρατηγικών για την εθνική ευημερία μέσα από μια στενή σχέση του κράτους και των σημαντικών και μεγάλων οικονομικών επιχειρήσεων και συμφερόντων
Σοσιαλδημοκρατικά κράτη	Θεσμοί παρέμβασης στην οικονομία και την κοινωνία, με στόχο την ανάπτυξη και την πλήρη απασχόληση, καθώς και μια πιο δίκαιη κατανομή των κοινωνικών επιβραβεύσεων
Ολοκληρωτικά/Κολεκτιβιστικά κράτη	Θεσμοί κατάργησης των ιδιωτικών επιχειρήσεων στο σύνολό τους με τη δημιουργία κεντρικών σχεδιασμών και οικονομιών που διοικούνται από ένα δίκτυο οικονομικών υπουργείων και επιτροπών σχεδιασμού, καθώς και ένα σύστημα εκτενούς παρακολούθησης με στόχο τον ιδεολογικό χειρισμό και έλεγχο.
Θρησκευτικά κράτη	Θεσμοί ηθικής και πνευματικής αναγέννησης που λειτουργούν στη βάση απόρριψης του δημόσιου-ιδιωτικού και τη θέτουν τη θρησκεία ως βάση της πολιτικής

Πίνακας 3.3: Αντικρουόμενες θεωρίες και αντίπαλα μοντέλα για ρόλο/αρμοδιότητες του κράτους. Πηγή Heywood 2011 (83-89), Heywood 2013 (162-171).

Μεγάλες δυνάμεις	Κράτη που όχι μόνο διαθέτουν οικονομική/τεχνολογική ανάπτυξη και αποτελεσματική δημοκρατική κυβέρνηση, αλλά και μια σημαντική στρατιωτική δύναμη, που τα επιτρέπει να λειτουργούν οπουδήποτε στον κόσμο, να ασκούν κυρίαρχο ρόλο (πολιτικό, οικονομικό και στρατηγικό) σε διεθνείς οργανισμούς και σφαίρες επιρροής, και να ασκούν πραγματική επιρροή στις διεθνείς σχέσεις
Ισχυρά και αποτελεσματικά	Κράτη που δε διαθέτουν ισχυρές στρατιωτικές δυνάμεις, αλλά στο εσωτερικό τους ελέγχουν και επιβάλλουν νόμους και φόρους, με κυβερνήσεις που φροντίζουν για την ευημερία και επενδύουν στην οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη.
Αδύναμα	Κράτη που δε διαθέτουν τη δύναμη ή και τη βούληση να αντιμετωπίσουν την παρανομία και τη διαφθορά και να αντιμετωπίσουν την πενιχρή και υπανάπτυκτη οικονομική τους βάση. Οι θεσμοί διακυβέρνησης είναι αδύναμοι και η δημοκρατία αποτελεί αντικείμενο ρητορικό κι όχι πρακτικό.
Αποτυχημένα	Κράτη που ουσιαστικά δε διαθέτουν κυβέρνηση και υπάρχει πάντα η απειλή της διάλυσης. Πολέμαρχοι και διεφθαρμένες ομάδες πολιτικών και συμφερόντων μαίνονται τον 'πλούτο' στηριζόμενοι στη λογική της βίας και των όπλων, συμπεριφορά που τα θέτει εκτός της διεθνούς κοινότητας και τα οδηγεί σε διπλωματική

Πίνακας 3.4: *Κατηγορίες Κρατών (Πηγή Heywood 2013 (44), Jackson & Sorensen 2006 (51-52), Roskin, Cord, Medeiros & Jones 2008 (97)).*

Η έννοια της κυριαρχίας, ωστόσο, αποτελεί ολοένα και πιο αμφιλεγόμενο ζήτημα στις διεθνείς σχέσεις, με ερωτηματικά να αναδύονται όσον αφορά την πολιτική σημασία της. Τα ερωτηματικά αυτά είναι το αποτέλεσμα των εξής πρόσφατων τάσεων, εξελίξεων και πιέσεων στο παγκόσμιο σύστημα:

1. Η παγκοσμιοποίηση και η ενσωμάτωση των εθνικών κρατικών οικονομιών σε μια παγκόσμια οικονομία, εξέλιξη που πιέζει τα κράτη να μειώσουν τον έλεγχο και τη διαχείριση των οικονομιών τους και να υιοθετήσουν πολιτικές ανταγωνισμού και απορρύθμισης.
2. Η ενδυνάμωση της πολιτικής σημασίας της παγκόσμιας διακυβέρνησης, που όχι μόνο αυξάνει τις μορφές διαδράσεων που παρατηρούνται ανάμεσα στα κράτη και τους διεθνείς διακυβερνητικούς και μη οργανισμούς, αλλά και τα υποχρεώνει να επενδύουν σε νέες μορφές διαμοιραζόμενης και συλλογικής κυριαρχίας.
3. Η εμφάνιση νέων παγκόσμιων προκλήσεων και απειλών σχετικά με την ασφάλεια των κρατών, με αποτέλεσμα να γίνεται ολοένα και λιγότερο σημαντική η διχοτόμηση ανάμεσα στο 'εσωτερικό' και στο 'εξωτερικό' και περισσότερο αναγκαία η μετατόπιση από την 'κρατική' στην 'ανθρώπινη' ασφάλεια. Εξέλιξη που όχι μόνο διευρύνει τις συλλογικές ενέργειες και προσπάθειες των κρατών σε παγκόσμιο επίπεδο, αλλά και πολλές φορές οδηγεί στην υιοθέτηση πιο παρεμβατικών στάσεων (ειδικότερα σε ζητήματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ένοπλων/εμφύλιων συγκρούσεων).

Κράτη και Οικονομική Παγκοσμιοποίηση

Η διάχυση της παγκοσμιοποίησης αλλάζει τις συνθήκες που διαμόρφωσαν την έννοια της κυριαρχίας. Συνίσταται στη δημιουργία ενός περίπλοκου δικτύου διασύνδεσης, με βάση το οποίο τη ζωή μας διαμορφώνουν ολοένα και περισσότερο γεγονότα που συντελούνται, καθώς και αποφάσεις που λαμβάνονται, μακριά από εμάς (Giddens, 1990). Διακρίνεται (Heywood, 2013: 51-53) για την ευρύτητα της διασύνδεσης (εξάπλωση διασυνοριακών και διαπλανητικών δράσεων), την ένταση της διασύνδεσης (αύξηση διεθνούς εμπορίου και διάχυση πληροφοριών και εμπορικών προϊόντων που έχουν παραχθεί σε συγκεκριμένες περιοχές του κόσμου) και την επιτάχυνση της διασύνδεσης (ενοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας και ανάπτυξη της τεχνολογίας). Όπως γράφει και ο Τσαρδανίδης (2010: 166):

Το σύγχρονο διεθνές περιβάλλον φαίνεται να συμπεριλαμβάνει όλο τον κόσμο. Δεν είναι μονάχα εύκολο να ταξιδεύει κανείς σε κάθε σημείο της υδρογείου σε σχετικά μικρό διάστημα, αλλά είναι δυνατό κάθε άτομο μέσω του διαδικτύου να βρίσκεται σε συνεχή επικοινωνία με ένα άλλο. Υφίστανται τόσο πολυμερή όσο και περιφερειακά fora, στα οποία αντιπροσωπείες από κράτη συναντώνται, συζητούν, διαπραγματεύονται και αποφασίζουν για θέματα της διεθνούς πολιτικής. Βέβαια, το παγκόσμιο σύστημα διαχωρίζεται συνήθως σε άλλα γεωγραφικά περιφερειακά υποσυστήματα και οι περισσότερες επαφές και διαδράσεις λαμβάνουν χώρα μέσα στα όρια των περιφερειακών αυτών υποσυστημάτων. Όμως, δεν υπάρχουν πλέον απομονωμένα κράτη ή και περιφερειακά συστήματα και κάποιος θα μπορούσε να υποστηρίξει πολύ σοβαρά την άποψη ότι κανένα κράτος στον σύγχρονο κόσμο δε δύναται να επιλέξει τη στρατηγική της πλήρους απομόνωσης.

Το γεγονός ότι η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης έχει τη δυνατότητα να επεκτείνεται σε παγκόσμιο επίπεδο και να έχει το ίδιο αποτέλεσμα σε όλες τις χώρες υπογραμμίζει και τη σημασία της 'υπερεδαφικότητας' (Scholte, 2005), με τις πολιτισμικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης (βλ. πίνακα 5) να επιδεικνύουν χαμηλή ανταποκρισιμότητα στα εδαφικά και κρατικά σύνορα (Osiander, 2001; Ohmae, 1990).

Πολιτική	Διαδικασία μέσα από την οποία η ευθύνη παραγωγής πολιτικής περνά από τις εθνικές κυβερνήσεις στους διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, καθώς και σε μη-κυβερνητικές οργανώσεις.
Οικονομική	Διαδικασία μέσα από την οποία οι εθνικές οικονομίες έχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό απορροφηθεί σε μια ενιαία παγκόσμια αγορά
Πολιτισμική	Διαδικασία κατά την οποία πληροφορίες, εμπορικά προϊόντα και εικόνες που έχουν παραχθεί σε συγκεκριμένη περιοχή του κόσμου διαχέονται παγκόσμια, με αποτέλεσμα την άμβλυνση των πολιτισμικών διαφορών ανάμεσα σε έθνη, περιοχές και άτομα

Πίνακας 3.5: Διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης (Πηγή Heywood 2011 (176-182).

Αυτό είναι ιδιαίτερα σαφές με την οικονομική διάσταση της παγκοσμιοποίησης (Κόντης & Τσαρδανίδης, 2012; Robinson, 2004). Σύμφωνα με τον Heywood (2011:178):

Η οικονομική παγκοσμιοποίηση αντανακλάται στην ιδέα ότι καμία εθνική οικονομία δεν αποτελεί σήμερα νησί: όλες οι οικονομίες έχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό αφομοιωθεί μέσα σε μια αλληλοσυνδεμένη παγκόσμια οικονομία.

Που σημαίνει, όπως υπογραμμίζει ο Στυλιανού (2010: 409-410) ότι δεν:

μπορούμε να μελετήσουμε τις εξελίξεις εντός των κρατών αν δεν λάβουμε υπόψη μας τις δομικές μεταβολές της παγκόσμιας οικονομίας. Έχουμε εισέλθει στην εποχή του διεθνικού κεφαλαίου, κατά την οποία παρατηρείται τέτοια διάχυση του κεφαλαίου και των συμφερόντων του, που είναι αδύνατον να περιορίσουμε την ανάλυσή μας μόνο στην εξέταση των κρατών.

Για να συμπληρώσει ότι η (2010: 411):

... η ανάδυση των παγκοσμίων δικτύων παραγωγής πέραν των όποιων γεωγραφικών ορίων, έχει ως αποτέλεσμα την απόλυτη διαδικτύωση και αλληλεξάρτηση μεταξύ του 'εθνικού' και του 'παγκόσμιου'. Αυτή η ριζική διαφοροποίηση που επιφέρει η οικονομική παγκοσμιοποίηση οδηγεί σε μια αποφασιστική μετάβαση από την 'οικονομία του κόσμου' στην 'παγκόσμια οικονομία'. Βάσει αυτού, η 'οικονομία του κόσμου' αντανακλά μια κατάσταση κατά την οποία οι εθνικές αγορές είναι συνδεδεμένες μεταξύ τους μέσω διεθνούς εμπορίου, με τα κράτη-έθνη να μεσολαβούν ανάμεσα στα όρια ενός κόσμου πολλών διαφορετικών εθνικών οικονομιών. Αντιθέτως, η νέα 'παγκόσμια οικονομία' έχει καταστήσει το όλο πιο διεθνικό (και όχι διεθνές) κεφάλαιο ικανό να αναδιοργανώσει τις παραγωγικές σχέσεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε να υπερβαίνουν τις εθνικές οικονομίες και τα κράτη έθνη, με τα εθνικά συστήματα παραγωγής να καθίστανται κατατετημημένα και προσαρμοσμένα στις νέες παγκόσμιες ανάγκες.

Στο πλαίσιο αυτό, τα κράτη έχουν μετασηματιστεί από «κοινωνικά» σε «ανταγωνιστικά» (Jessop, 2002), σε «κράτη της αγοράς» (Bobbitt, 2002), με βασικό στόχο την επίτευξη οικονομικής μεγέθυνσης εντός των συνόρων τους προκειμένου να διασφαλίσουν οικονομική πρόσβαση και οικονομικά πλεονεκτήματα στην ευρύτερη παγκόσμια οικονομία. Αυτός ο στόχος, όμως, έχει ως αποτέλεσμα τη λειτουργία των κρατών στη βάση της λογικής της «Συναίνεσης της Ουάσιγκτον» (Williamson, 1993), με την υιοθέτηση πολιτικών όπως:

- η ιδιωτικοποίηση κρατικών επιχειρήσεων
- η χρηματοοικονομική απελευθέρωση και χρηματιστικοποίηση (μαζική διεύρυνση του χρηματοοικονομικού τομέα της οικονομίας),
- το άνοιγμα της αγοράς στις άμεσες ξένες επενδύσεις,
- η απελευθέρωση του εμπορίου και η ενίσχυση της δημοσιονομικής πειθαρχίας/μείωσης των δημόσιων δαπανών (Cerny, 2010; Albritton, Jessop & Westra, 2007; Strange, 1988).

Στόχος των πολιτικών αυτών δεν είναι ο 'δαμασμός' του καπιταλισμού, αλλά η μεγιστοποίηση της δυνατότητας των κρατών να διασφαλίζουν αποτελεσματικό και απρόσκοπτο ανταγωνισμό στην αγορά. Η

εξέλιξη αυτή έχει μεταβάλλει τους εθνικούς ρόλους και προτεραιότητες των κρατών και δυσκολεύει το έργο των κυβερνήσεων να ανταποκριθούν στις προτιμήσεις των πολιτών τους (Patomäki, 2013; Strange, 1998, 1996). Όχι μόνο διευκολύνει τη διαδικασία της ‘μακτοναλντοποίησης’ κατά την οποία πληροφορίες, εμπορεύματα και εικόνες εισέρχονται σε μια παγκόσμια ροή ‘ισοπεδώνοντας’ πολιτισμικές διαφορές (Barber, 2003), αλλά έχει αυξήσει και την οικονομική ισχύ και πολιτική επιρροή που απολαμβάνουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις (βλ. πίνακα 3.6). Οι εταιρείες αυτές, που αυξήθηκαν από 7000 το 1970 σε 38.000 το 2010, και αντιστοιχούν σε περίπου 50% της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής και 70% του παγκόσμιου εμπορίου (Heywood, 2013: 184), δραστηριοποιούνται σε περισσότερες από μία χώρες, με τη «μητρική» να έχει την έδρα της σε ένα κράτος και «θυγατρικές» σε άλλα κράτη. Επωφελούμενες από τη γεωγραφική ευελιξία, τις καινοτομίες στην παραγωγή, την τεχνολογία και την επικοινωνία, και με στόχο την αύξηση του μεριδίου τους στην παγκόσμια αγορά, μεταφέρουν την παραγωγική και επενδυτική τους έδρα, δηλαδή σε χώρες με τις πιο πρόσφορες ευκαιρίες (χαμηλή φορολογία, φτηνό εργατικό δυναμικό, περιορισμένη προστασία εργατικών δικαιωμάτων). Δημιουργούν έτσι μια σχέση δομικής εξάρτησης στα κράτη που στηρίζονται στην παρουσία και λειτουργία τους για τη δημιουργία θέσεων εργασίας και ρευστότητας (Döggelbacher, 2011; Haley, 2001).

Επίσης, η απορρύθμιση των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών, και ειδικότερα των χρηματοοικονομικών, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη υπερχρέωση των κρατικών προϋπολογισμών και δημόσιων πολιτικών πιέζει και τη δημοκρατική λειτουργία των κρατών. Όπως επισημαίνει ο Μεταξάς (2015: 27-28), ενώ τα κράτη ανατροφοδοτούνται και συντηρούνται από φορολογικά έσοδα, η εξάρτησή τους από ‘ τρίτους δανειστές’, «άλλοτε ορατούς, εμφανείς και άλλοτε δυσδιάκριτης προέλευσης (hedge funds)» τα μεταλλάσσει όλο και περισσότερο σε «κράτη - χρέους» με αρνητικές συνέπειες για τη δημοκρατική τους συγκρότηση και ανεξαρτησία.

Συνεπώς, η ‘εθνική’ οικονομία «αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης παγκόσμιας οικονομίας που είναι σαφώς δυσκολότερο να τεθεί υπό έλεγχο από οποιοδήποτε κράτος, όσο μεγάλο και αν είναι αυτό (Jackson & Sorensen, 2006: 417). Η «ενσωμάτωση των εθνικών οικονομιών σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό σε μια ενιαία παγκόσμια οικονομία καθιστά την κυριαρχία κενή περιεχομένου» (Heywood, 2013: 211). Υπό αυτήν την έννοια το κράτος έχει λάβει «μετακυριαρχικό/μεταμοντέρνο» χαρακτήρα, όπου η κυριαρχία όχι μόνο είναι δύσκολο να επιβιώσει στο πλαίσιο μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας, αλλά, όπως θα εξετάσουμε στην επόμενη ενότητα, και στο πλαίσιο μιας αυξημένης και «περίπλοκης αλληλεξάρτησης» (Keohane & Nye, 1977), όπου τα παγκόσμια προβλήματα (ευημερία, ανάπτυξη, υπερθέρμανση του πλανήτη, διάδοση όπλων μαζικής καταστροφής, πανδημίες, τρομοκρατία και μετανάστευση) και οι πολιτικές για την αντιμετώπισή τους δεν μπορούν να υλοποιηθούν από κανένα κράτος μονομερώς, ανεξάρτητα το πόσο ισχυρό μπορεί να είναι. Τα κράτη είναι αναγκασμένα να συνεργάζονται, στο πλαίσιο συλλογικών προσπαθειών και ενεργειών που ολοένα και περισσότερο μεταμορφώνουν την «αποκλειστική, εγωκεντρική και ανταγωνιστική» έννοια της κυριαρχίας σε «συνεργάσιμη και αλληλέγγυα» (Μανιτάκης, 2007:65).

Στο σημείο αυτό, όμως, οφείλουμε να επισημάνουμε ότι υπάρχει ένα άλλο είδος κράτους στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική που δεν έχει τα χαρακτηριστικά του «μετακυριαρχού/μεταμοντέρνου» κράτους. Πρόκειται για το «μετααποικιακό» ή «προνεωτερικό» κράτος. Ενώ το «μεταμοντέρνο/μετανεωτερικό» κράτος, όπως υποστηρίζει ο Cooper (2000), χαρακτηρίζεται από την προσήλωση στο κράτος δικαίου, την αλληλεξάρτηση, την αμοιβαία ευαισθησία και τη συνεργασία σε πολυμερείς θεσμούς, το «προνεωτερικό» κράτος δεν μπορεί να διατηρήσει την τάξη στο εσωτερικό του και την ατομική ασφάλεια, με εμφύλιες συγκρούσεις και τον ανταγωνισμό τοπικών πολέμαρχων να αποτελούν σχεδόν καθημερινότητα (Kaldor, 2006; Rotberg, 2004; Zartman, 1995). Ο πόλεμος σε αυτές τις χώρες έχει γίνει τρόπος ζωής. Έχουν μετατραπεί σε «κοινωνίες φόβου» οι οποίες έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά (Kaldor & Luckham, 2001):

- Αυξημένη κοινωνική και πολιτική πόλωση
- Αυξημένο κοινωνικό και οικονομικό αποκλεισμό του πληθυσμού και της χώρας στο σύνολό της
- Απόλυτη απουσία νόμων και μαζικές παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων
- Εγκληματικότητα και παρανομία στην οικονομική δραστηριότητα
- Απουσία ενός κεντρικού κρατικού συστήματος

Τα περισσότερα από τα κράτη αυτά βρίσκονται στην υποσαχάρια Αφρική (Σιέρα Λεόνε, Λιβερία, Σομαλία, Κονγκό) και η αποτυχία τους οφείλεται σε τρεις παράγοντες:

- την αποικιοκρατία, η οποία δεν τους κληροδότησε υψηλά επίπεδα πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά βαθιές εθνικές, θρησκευτικές και φυλετικές διαιρέσεις
- την προδιάθεση για απολυταρχική διακυβέρνηση και θεσμούς που δυσκολεύουν τη μετάβαση σε σύγχρονες κοινωνίες
- την τάση της παγκοσμιοποίησης να πιέζει τα αναπτυσσόμενα κράτη να ακολουθούν τις επιταγές των παγκόσμιων αγορών παρά τις τοπικές ανάγκες.

Επιπλέον, η αποτυχία των κρατών αυτών συνδέεται με τη διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, υπό μια βαθύτερη έννοια από την προφανή, όπως (Kaldor, 2006, Aquirre, 2001):

- Νόμιμες και παράνομες διεθνείς επενδύσεις και συμμαχίες με τοπικές ελίτ
- Εξαγωγή κεφαλαίου και ξέπλυμα χρημάτων
- Χρέος και εμπόριο όπλων
- Παράνομη παραγωγή και εμπόριο προϊόντων που προέρχονται από τοπικούς πόρους (διαμάντια, ξυλεία και σε κάποιες περιπτώσεις άνθρωποι)

Κατά συνέπεια, τα κράτη αυτά αδυνατούν να ανταπεξέλθουν με τις δικές τους δυνάμεις στη διεθνή πολιτική. Χρηζουν ιδιαίτερης μεταχείρισης από τα 'μεταμοντέρνα/μετακυρίαρχα' (αναπτυξιακή και ανθρωπιστική βοήθεια ή και παρέμβαση), και ειδικότερα όταν οι εσωτερικές τους εμφύλιες διαιρέσεις και συγκρούσεις δεν περιορίζονται στο εσωτερικό τους, καθώς δημιουργούν προσφυγικές κρίσεις, και συμβάλλουν στην ανάπτυξη της τρομοκρατίας και της περιφερειακής αστάθειας. Η εξέλιξη αυτή, όπως θα δούμε παρακάτω, όχι μόνο ενισχύει την ανάπτυξη νέων προσεγγίσεων της ασφάλειας (όπως για παράδειγμα η έννοια της 'ανθρώπινης' ασφάλειας) αλλά δημιουργεί και σοβαρά ερωτήματα ως προς τη δυνατότητα που διαθέτουν τα ισχυρότερα κράτη να επεμβαίνουν στα εσωτερικά ζητήματα άλλων κρατών και να υπονομεύουν την ανεξαρτησία και αυτονομία των αδύναμων/αποτυχημένων κρατών.

Κράτη και παγκόσμια διακυβέρνηση

Η πολιτική παγκοσμιοποίηση είναι ορατή στην αύξηση του αριθμού των διεθνών (υπερεδαφικών) οργανισμών, διακυβερνητικών και μη-κυβερνητικών (ΜΚΟ), που στηρίζονται σε κοινούς κανόνες και στόχους. Στις αρχές του 2014, σύμφωνα με τα στοιχεία της Union of International Associations, λειτουργούσαν 7756 διεθνείς οργανισμοί, (βλ. http://www.uia.org/Number_of_international_organizations), με σημαντικό ρόλο και παρουσία στην επίλυση συγκρούσεων, την αντιμετώπιση των προβλημάτων του περιβάλλοντος, την οικονομική ανάπτυξη, την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την ανασυγκρότηση κρατών, και την επιτήρηση εθνικών νομισματικών πολιτικών και προϋπολογισμών. Που οφείλεται η εξέλιξη αυτή; Σύμφωνα με τον Heywood (2013: 43) ο αυξανόμενος αριθμός των υπερεδαφικών οργανισμών αντανακλά:

... το γεγονός ότι τα κράτη έρχονται όλο και πιο συχνά αντιμέτωπα με συλλογικά διλήμματα, ζητήματα που είναι ιδιαίτερα δυσχερή γιατί υπερκερνούν τις δυνατότητες των κρατών, ακόμη και των ισχυρών, να τα αντιμετωπίσουν μόνα τους. Κάτι τέτοιο κατέστη πρώτη φορά σαφές σε σχέση με την εξέλιξη της πολεμικής τεχνολογίας και την εφεύρεση των πυρηνικών όπλων και έχει ενταθεί έκτοτε από άλλες προκλήσεις, όπως οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις, η κλιματική αλλαγή, η τρομοκρατία, το έγκλημα, η μετανάστευση και η ανάπτυξη.

Η πραγματικότητα αυτή έχει τις εξής συνέπειες:

Πρώτον, καθιστά το έργο της διακυβέρνησης περιπλοκότερο καθώς αυξάνει τις αλληλεπιδράσεις και τις διαδράσεις των κρατών με τους διεθνείς οργανισμούς. Σύμφωνα με τον Τσαρδανίδη (2010: 167-172, 2006: 49-51) στη σύγχρονη παγκόσμια πολιτική μπορούμε να προσδιορίσουμε πολλά είδη διαδράσεων που διέπουν τις σχέσεις ανάμεσα στα κράτη και τους υπερεδαφικούς οργανισμούς, με τις σημαντικότερες να είναι οι διακυβερνητικές, οι διαγραφειοκρατικές και οι διεθνικές (βλ. πίνακα 3.7).

Δεύτερον, επηρεάζει την ισορροπία ισχύος στο εσωτερικό των κρατών. Οι οριζόντιες συνδέσεις πολιτικών, στελεχών και ειδικών σε επίπεδο διεθνών οργανισμών αναπτύσσουν το πνεύμα «της συμμετοχής σε μια κλειστή λέσχη ... στο πλαίσιο του 'δικού τους' διακυβερνητικού οργανισμού. Για παράδειγμα, οι υπουργοί οικονομικών – που ποτέ δεν είναι δημοφιλείς στο εσωτερικό της χώρας τους – βρίσκονται μεταξύ

φίλων στις συναντήσεις οργανισμών όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο» (Hague & Harrop, 2011:155-157). Το ερώτημα που τίθεται λοιπόν είναι:

... ποιοι κυβερνητικοί οργανισμοί είναι κερδισμένοι και ποιοι χαμένοι από αυτήν την αλληλεξάρτηση; Μεταξύ των κερδισμένων είναι η εκτελεστική εξουσία και η γραφειοκρατία. Από τα όργανα αυτά προέρχονται οι αντιπρόσωποι που συμμετέχουν στις συναντήσεις των διεθνών οργανισμών και διεξάγουν τις διαπραγματεύσεις, άρα καταλαμβάνουν κεντρική θέση... Επιπρόσθετα, οι εθνικοί δικαστές είναι όλο και πιο πρόθυμοι να αξιοποιήσουν τις διεθνείς συμφωνίες, προκειμένου να αναιρέσουν πολιτικές της εγχώριας κυβέρνησης... Όσον αφορά τους χαμένους, ο μεγαλύτερος εξ αυτών είναι αδιαμφισβήτητα η νομοθετική εξουσία, η οποία πολλές φορές μαθαίνει για την ύπαρξη μιας διεθνούς συμφωνίας αφότου η κυβέρνηση έχει ήδη βάλει την υπογραφή της σε αυτή... Στα διεθνή ζητήματα, τα κοινοβούλια αποδέχονται τετελεσμένα παρά έχουν την πρωτοβουλία των κινήσεων. Υπό την πίεση των διεθνών οργανισμών φαίνεται πως έδαφος χάνουν και τα πολιτικά κόμματα. Όπως συμβαίνει και με τα κοινοβούλια, το φυσικό τους περιβάλλον είναι το κράτος, όχι ο διεθνής στίβος (Hague & Harrop, 2011: 157-159).

Είναι ξεκάθαρο, λοιπόν, ότι πολλές φορές οι θεσμοί χάραξης πολιτικών των διεθνών οργανισμών και η εγχώρια πολιτική έχουν αντίθετη κατεύθυνση. Κατά συνέπεια, σε ποιο βαθμό μπορούν τα κυρίαρχα κράτη να συνυπάρξουν με διεθνείς οργανισμούς και με την πίεση των τελευταίων να χαράσσουν όλο και περισσότερο νομισματικές, κοινωνικές και άλλες πολιτικές; Ποια είναι η ένταση που διαμορφώνεται ανάμεσα στην εθνική κυριαρχία, τη δημοκρατία και την οικονομική παγκοσμιοποίηση, που σύμφωνα με τον Rodrik (2012:31-32) δημιουργούν ένα πιεστικό «τρίλημμα»:

Αν θέλουμε να προωθήσουμε την παγκοσμιοποίηση, θα πρέπει να εγκαταλείψουμε είτε το έθνος-κράτος είτε τη δημοκρατική πολιτική. Αν θέλουμε να διατηρήσουμε και να εμβαθύνουμε τη δημοκρατία θα πρέπει να επιλέξουμε ανάμεσα στο έθνος-κράτος και στη διεθνή οικονομική ολοκλήρωση. Και αν επιθυμούμε να διατηρήσουμε το έθνος-κράτος και την εθνική κυριαρχία, θα πρέπει να επιλέξουμε ανάμεσα στην εμβάθυνση της δημοκρατίας και την εμβάθυνση της παγκοσμιοποίησης.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η διαχείριση της κρίσης χρέους στην Ευρωζώνη. Η διεύρυνση αρμοδιοτήτων της ΕΕ έχει καταστήσει τις πολιτικές της Ένωσης κεντρικό χαρακτηριστικό των εθνικών πολιτικών, με τα κράτη-μέλη να 'ανακαλύπτουν' ότι η διαμοιραζόμενη κυριαρχία πολλές φορές περιορίζει την ελευθερία κινήσεων που διαθέτουν οι κυβερνήσεις να ανταποκριθούν στα αιτήματα των πολιτών τους. Επιπρόσθετα, η διαχείριση της κρίσης στην ευρωζώνη είχε αρνητικό αντίκτυπο στην μορφή που έλαβε η συνεργασία στην ΕΕ. Όχι μόνο υποχώρησε ο ρόλος της Επιτροπής και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, αλλά και τα τετελεσμένα που έθεσαν οι ισχυρές χώρες της ευρωζώνης σε διακυβερνητικό επίπεδο καρκινοβάτησαν ως προς τη δημοκρατική νομιμοποίησή τους (Μεταξάς & Pernice, 2015).

Έτσι, τα κόμματα που παραδοσιακά στηρίζουν την ΕΕ δεν έχουν την πολυτέλεια να αγνοούν τις πιέσεις που προκαλεί η ΕΕ. Εάν στηρίζουν και αποδεχτούν τις πολιτικές επιλογές της Ένωσης, πως θα αντιμετωπίσουν την αυξανόμενη αντίθεση εκ μέρους των πολιτών; Δίλημμα που επιδεινώνεται από την ανάπτυξη λαϊκιστικών ή εθνικολαϊκιστικών κομμάτων, τόσο από την Αριστερά όσο και από τη Δεξιά, ο λόγος των οποίων διευκολύνει τη διάχυση μιας πολιτικής αντίδρασης ενάντια στην ΕΕ. Στο πλαίσιο αυτό, τα περισσότερα κράτη-μέλη βρίσκονται αντιμέτωπα με το σοβαρό δίλημμα αποδοχής ή απόρριψης των απαιτήσεων και υποχρεώσεων της ΕΕ. Όταν τα κράτη αρνούνται να ακολουθήσουν, η ΕΕ πλαισιώνεται ως ένα 'μόρφωμα' που δεν διαθέτει την πολιτική βούληση να αντιμετωπίσει κρίσιμα προβλήματα. Όταν αποδέχονται τις πολιτικές αποφάσεις της ΕΕ μεταφέρουν την πολιτική ευθύνη στην ΕΕ. Το αποτέλεσμα, όμως, είναι το ίδιο: απώλεια νομιμοποίησης της ΕΕ και εγκλωβισμός των φιλοευρωπαϊκών κομμάτων σε αυτό που η επιστημονική βιβλιογραφία αποκαλεί «περιοριστική διαφωνία», σύμφωνα με την οποία αυτά που αποφασίζονται ή μπορούν να γίνουν στην ΕΕ γίνονται ολοένα και περισσότερο αντικείμενο έντονης αμφισβήτησης στο πεδίο της εθνικής πολιτικής (Glencross, 2015).

<p>Διακυβερνητικές</p> <p>Αναφέρονται στο σύνολο των επαφών που χαρακτηρίζουν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών</p>	<p>Η επέκτασή τους έχει τις εξής συνέπειες: αύξηση του αριθμού των διαπιστευμένων διπλωματών/αποστολών, διεύρυνση των ομάδων λήψης αποφάσεων με συμμετοχή στελεχών της γραφειοκρατίας (πχ. ειδικοί σε θέματα περιβάλλοντος, ανάπτυξης, συγκρούσεων και χρηματοοικονομικά), ενίσχυση των πολυμερών διακυβερνητικών επαφών και της 'διπλωματίας των διασκέψεων'.</p>
<p>Διαγραφειοκρατικές</p> <p>Αναφέρονται στις μορφές των άμεσων διαδράσεων ανάμεσα σε ομάδες που είναι υπεύθυνες για το σχηματισμό και την υλοποίηση της εξωτερικής πολιτικής και δεν ακολουθούν τις εκφρασμένες θέσεις των κυβερνήσεών τους, αλλά συντονίζουν τις ενέργειες μεταξύ τους σύμφωνα με τα ιδιαίτερα συμφέροντα και στόχους τους.</p>	<p>Η επέκτασή τους έχει οδηγήσει στη διάδοση άτυπων επαφών μεταξύ των μελών της γραφειοκρατίας μιας χώρας με τους αντίστοιχους συναδέλφους τους άλλων κρατών.</p>
<p>Διεθνικές</p> <p>Αναφέρονται στο πως οι διεθνείς ΜΚΟ, επιδιώκουν να επηρεάσουν την εξέλιξη των γεγονότων είτε με τη σύναψη διεθνών δικτύων μεταξύ τους είτε με την ανάπτυξη επαφών με τις κυβερνήσεις</p>	<p>Η επέκτασή τους συντελεί στην προώθηση της διεθνούς συνεργασίας /αλληλοκατανόησης, στην ανάπτυξη και ρύθμιση αρχών, διαδικασιών, νορμών και κανόνων σε τομείς όπως είναι τα ανθρώπινα δικαιώματα, το περιβάλλον κ.α.</p>

Πίνακας 3.7: Διαδράσεις Κρατών & Διεθνών Οργανισμών

Που είναι λοιπόν η ικανότητα των κρατών και των εθνικών κυβερνήσεων να λειτουργούν ως αυτοκυβερνώμενες μονάδες; Μήπως τελικά αναδεικνύεται η προοπτική ενός διαρκώς γραφειοκρατικοποιούμενου κόσμου (Barnett & Fennimore, 2008), όπου οι διεθνείς οργανισμοί θα αποκτούν ολοένα και μεγαλύτερη ανάμειξη σε περισσότερους τομείς της καθημερινής μας ζωής; Πως συνάδουν αυτές οι πρακτικές με τις διαδικασίες συμμετοχής και λογοδοσίας; Τα ερωτήματα αυτά θα απαντηθούν στο Κεφάλαιο 5. Προς το παρόν πρέπει να σημειωθεί ότι το πρόβλημα δεν είναι οι διεθνείς οργανισμοί, αλλά ο τρόπος με τον οποίο τα όργανα λήψης αποφάσεων των διεθνών οργανισμών πλήττουν την εσωτερική νομιμοποίηση, ικανότητα και συνοχή των κρατών (Mazower, 2012: 406-429). Αυτό δεν σημαίνει ότι το κράτος παρακμάζει ή ότι απειλείται η εξουσία του. Όπως θα δούμε στην τελευταία ενότητα του κεφαλαίου, η κυριαρχία και η εξουσία των εθνικών κυβερνήσεων μετασχηματίζεται. Οφείλουμε να αναγνωρίσουμε, όμως, ότι τα κράτη δεν έχουν πλέον μια προνομιακή θέση στην κατανόηση, εξήγηση και επίλυση των σύγχρονων παγκόσμιων υποθέσεων. Οι διεθνείς οργανισμοί:

... επηρεάζουν τις καθημερινές δραστηριότητες των κρατών, αμβλύνουν τη διάκριση μεταξύ «εσωτερικού» και «εξωτερικού», προσδίδοντας μια διεθνή διάσταση σε πολλές, αν όχι τις περισσότερες κυβερνητικές δραστηριότητες. Πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οποιαδήποτε προσπάθεια ανάλυσης των πολιτικών αποφάσεων σε εθνικό επίπεδο που δεν λαμβάνει υπόψη την επιρροή των υπερεδαφικών οργανισμών θα αποτελούσε σημαντική απλούστευση (Hague & Harrop, 2011:155).

Μάλιστα, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς ότι «η διακυβέρνηση ξεφεύγει όλο και περισσότερο από τα όρια των εθνικών κυβερνήσεων ... σε διάφορες αλληλεπικαλυπτόμενες πλατφόρμες πολιτικής δράσης» (Jackson & Sorensen, 2006: 417). Τα κράτη ενσωματώνονται όλο και περισσότερο σε παγκόσμιους ιστούς που πυκνώνουν και αλληλεπικαλύπτονται σε ένα εξελισσόμενο «σύμπλεγμα παγκόσμιας διακυβέρνησης», που περιλαμβάνει όχι μόνο τα κράτη και τις κυβερνήσεις, αλλά και (McGrew, 2013:37):

- Διεθνείς οργανισμούς (πχ. NATO, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου)
- Φορείς/Θεσμούς των Ηνωμένων Εθνών (πχ. Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, Παγκόσμια Τράπεζα)
- Ανεπίσημες διακυβερνητικές λέσχες (πχ. Ομάδα των 20/G20)
- Διεθνείς μη-κυβερνητικές οργανώσεις (πχ. Γιατροί του Κόσμου, Διεθνείς Αμνηστία, Greenpeace)
- Περιφερειακούς Οργανισμούς (πχ. Ευρωπαϊκή Ένωση, Αφρικανική Ένωση)
- Παγκόσμια Δίκτυα Δημόσιων Πολιτικών (πχ. Παγκόσμιο Ταμείο για την Καταπολέμηση του AIDS)

- Ιδιωτικούς Θεσμούς Διακυβέρνησης (πχ. Επιτροπή Διεθνών Λογιστικών Προτύπων)
- Πολυεθνικές Επιχειρήσεις
- Τοπικές Ενώσεις, Ομάδες Πολιτών

Το ζήτημα της παγκόσμιας διακυβέρνησης θα μας απασχολήσει στο Κεφάλαιο 5. Εδώ αξίζει να σημειωθεί πως λειτουργεί στη βάση της λογικής που επιδιώκει την «επίτευξη κοινών σκοπών ή συλλογικά συμφωνημένων στόχων μέσω της θέσπισης ή της εφαρμογής παγκόσμιων ή διεθνικών κανόνων και της ρύθμισης διασυνοριακών προβλημάτων» (McGrew, 2013:38). Αυτό μας υποχρεώνει όχι μόνο να μελετήσουμε και να κατανοήσουμε τη μετάβαση από τη «διεθνή πολιτική» στην «παγκόσμια πολιτική», δηλαδή την πολιτική των κρατικών και μη-κυβερνητικών δρώντων σε ένα παγκόσμιο χώρο (Kennedy, Messner & Nuscheler, 2002), αλλά και να αντιληφθούμε ότι οι σφαίρες μεταξύ «εθνικού» και «διεθνούς» έχουν αποσυντεθεί, δίνοντας θέση στα «υπερεθνικά πολιτικά καθεστώτα». Όπως γράφουν οι Held & McGrew (2002: 49), το κράτος σήμερα όχι μόνο εμπλέκεται όλο και περισσότερο σε δίκτυα παγκόσμιας διασύνδεσης, στα οποία διεισδύουν υπερεθνικές, διακυβερνητικές και διακρατικές δυνάμεις, αλλά είναι «ανίκανο να καθορίσει τη δική του μοίρα...». Για να συμπληρώσουν:

Η κυριαρχία τίθεται υπό αμφισβήτηση επειδή η πολιτική ισχύς των κρατών μεταφέρεται σε άλλους φορείς και διαμοιράζεται σε τοπικά και παγκόσμια συστήματα εξουσίας, πολιτικά, οικονομικά και πολιτισμικά. Η κρατική νομιμότητα τίθεται υπό αμφισβήτηση εφόσον τα κράτη δεν μπορούν πλέον να προσφέρουν βασικά αγαθά και υπηρεσίες στους πολίτες τους χωρίς διεθνή συνεργασία, εξαιτίας της μεγαλύτερης τοπικής και μεγαλύτερης αλληλεξάρτησης.

Ειδικότερα, όπως θα δούμε στα Κεφάλαια 4 με 8, νέοι δρώντες, διακυβερνητικοί και μη κυβερνητικοί οργανισμοί αμφισβητούν τα παραδοσιακά κρατικά όρια δράσης και θέτουν υπό επανεξέταση εθνικούς κανόνες, προτεραιότητες και πολιτικές. Έχουμε όλο και περισσότερους κύκλους αλληλεπιδράσεων που δεν ταιριάζουν με τον παραδοσιακό δυϊσμό «εσωτερικό – εξωτερικό». Οι σφαίρες αλληλεπικαλύπτονται: το «υπερεθνικό» δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως αντίθετο του «εθνικού»- αντιθέτως, συνυπάρχουν και διαμορφώνουν «παγκόσμιες εσωτερικές πολιτικές» (Beck, 2005).

Σε θέματα πολιτικά, οικονομικά, περιβαλλοντικά, η ημερήσια διάταξη τίθεται όλο και περισσότερο από διεθνείς οργανισμούς και μη-κυβερνητικές οργανώσεις και λιγότερο από κυβερνήσεις. Που σημαίνει ότι η μονάδα ανάλυσης δεν είναι μόνο τα κράτη και οι κυβερνήσεις, αλλά οι σχέσεις των διαφόρων διεθνών δρώντων και η εκάστοτε θεματική που τίθεται (Ηρακλείδης, 2000: 88). Οι διεθνείς σχέσεις δεν ανταποκρίνονται στην εικόνα του μπιλιάρδου, όπου μόνο το εξωτερικό περιβλήμα των σφαιρών έρχεται σε επαφή και οι μεγάλες σφαίρες – κράτη επικρατούν επί των μικρών, αλλά περισσότερο σε έναν «ιστό αράχνης», κατά τη γνωστή παρομοίωση του Burton (1972).

Κράτη και «περίπλοκη αλληλεξάρτηση»

Η αυξανόμενη σημασία των διεθνικών προβλημάτων αμφισβητεί παλαιότερες αντιλήψεις σύμφωνα με τις οποίες το κράτος είναι το θεσμικό όχημα για την επίτευξη της ισχύος και της ασφάλειας. Τα σύνορα των κρατών δύσκολα βάζουν φραγμούς στα προβλήματα της κλιματικής αλλαγής, της τρομοκρατίας, της φτώχειας, της μετανάστευσης και του διεθνικού οργανωμένου εγκλήματος. Ζούμε στην εποχή των διαδοχικών κρίσεων: πολιτικών, πολιτισμικών, κοινωνικών, οικονομικών, χρηματοπιστωτικών και περιβαλλοντικών. Μάλιστα, πριν κοπάσει η κάλυψη και συζήτηση μιας κρίσης από τους δημοσιογράφους, τους ειδικούς, τους αναλυτές και τους πολιτικούς, εμφανίζεται και πρωταγωνιστεί στη δημόσια σφαίρα μια νέα κρίση. Θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει ότι αυτό οφείλεται στην επανάσταση της πληροφοριακής και επικοινωνιακής τεχνολογίας, η οποία ενίσχυσε τη δυνατότητα των εγχώριων και διεθνών δημοσιογραφικών οργανισμών να εξασφαλίζουν αδιάκοπη ροή ειδήσεων. Γεγονότα όπως ο πόλεμος στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, οι διαδηλώσεις στην Ουκρανία και η πτώση του Μουμπάρακ στην Αίγυπτο μετατρέπονται σε κορυφαία δημοσιογραφικά γεγονότα που προβάλλονται ακαριαία σε ολόκληρο τον κόσμο, αυξάνοντας τη γνώση και την αντίδραση των πολιτών για εκατομμύρια ανθρώπων που πλήττονται από συγκρούσεις και βία (Φραγκονικολόπουλος, 2012; Φραγκονικολόπουλος & Παναγιώτου, 2008).

Η πραγματικότητα αυτή, όμως, δεν αρκεί για να εξηγήσει το φαινόμενο των διαδοχικών κρίσεων. Αυτές σχετίζονται και με την παγκοσμιοποίηση και την αλληλεπίδραση των προβλημάτων. Τα κρατικά σύνορα δεν είναι άνευ σημασίας, αλλά σήμερα έχουν γίνει πιο εύθραυστα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα

αποτελεί η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001 στις ΗΠΑ. Η «επίθεση» αυτή δεν οργανώθηκε και δεν υλοποιήθηκε μέσα από το σύστημα, ούτε ήταν αποτέλεσμα μιας χώρας που επιθυμούσε να εισβάλλει στις ΗΠΑ, υπογραμμίζοντας έτσι ότι η ασφάλεια σήμερα έχει πάψει να είναι εσωτερικό ή διεθνές θέμα, αλλά καθίσταται ένα παγκόσμιο ζήτημα. Όλο και συχνότερα, μεγάλες μάζες ανθρώπων εγκαταλείπουν τον τόπο τους σε αναζήτηση καλύτερης ζωής. Φεύγουν κυνηγημένοι όχι μόνο από πολιτικούς διωγμούς, αλλά και από την αποδράση, την παγκόσμια υπερθέρμανση, από φυσικές καταστροφές, από πυρηνικά και βιομηχανικά ατυχήματα. Δεν πρόκειται για μικρούς αριθμούς ατόμων. Η Διακυβερνητική Ομάδα για την Κλιματική Αλλαγή (IPCC), το σώμα που έχει επιφορτιστεί από τα ΗΕ να μελετά τις αιτίες και τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής, προβλέπει 150 εκατομμύρια περιβαλλοντικούς πρόσφυγες μέχρι το 2050.

Είμαστε αντιμέτωποι με την ανάπτυξη και διάδοση «ανασφαλών χώρων» (Beebe & Kaldor, 2010), όπου οι άνθρωποι στον αναπτυσσόμενο κόσμο όλο και περισσότερο βιώνουν την απαγωγή, το βασανισμό, το βιασμό, τον εκτοπισμό από τις εστίες τους, και την αδυναμία πρόσβασης σε πόσιμο νερό, φαγητό, ενέργεια ή υπηρεσίες εκπαίδευσης και υγείας. Στον ανεπτυγμένο κόσμο, οι άνθρωποι 'ανακαλύπτουν' όχι μόνο ότι η φτώχεια και η αρρώστια σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κεντρική Ασία και η Μέση Ανατολή διασχίζουν τα σύνορα μέσω της τρομοκρατίας, των εγκληματικών δικτύων και των πανδημιών, αλλά και ότι τα βιομηχανικά απόβλητα και η εξάντληση των πόρων δημιουργούν μια ευρεία γκάμα περιβαλλοντικών προβλημάτων.

Ζούμε, σύμφωνα με τον Beck (2009; 1998), σε «κοινωνίες ρίσκου» ή «διακινδύνευσης», όπου η παγκοσμιοποιημένη κοινωνία δημιουργεί η ίδια τους κινδύνους που την απειλούν (ατομικά όπλα, πυρηνικά εργοστάσια, μόλυνση του περιβάλλοντος, κοινωνικές ανισότητες, χρηματιστικές κρίσεις), με αποτέλεσμα στους επιμέρους τομείς της κοινωνίας, της οικονομίας, της εργασίας, της τεχνολογίας και του κοινωνικού βιόκοσμου να πολλαπλασιάζονται οι αβεβαιότητες και οι κίνδυνοι, και όλα όσα δεν μπορούν να προβλεφθούν.

Τούτο σημαίνει ότι η διατήρηση της παραδοσιακής διάκρισης «εσωτερικού-εξωτερικού» σε θέματα ασφάλειας γίνεται ολοένα και πιο δύσκολη. Όπως το περιέγραψε ο πρώην πρόεδρος των ΗΠΑ Bill Clinton (αναφέρεται στο McGrew, 2013: 36):

Το κάποτε ξεκάθαρο όριο μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής θολώνει. Αν ήταν στο χέρι μου να αλλάξω τα πρότυπα ομιλίας που χρησιμοποιούμε εμείς τα δημόσια πρόσωπα, θα ήθελα σχεδόν να πάψω να ακούω τους ανθρώπους να μιλάνε για εξωτερική πολιτική και εσωτερική πολιτική και αντ' αυτού να αρχίσουν να συζητάνε για την πολιτική της οικονομίας, της ασφάλειας και του περιβάλλοντος.

Σήμερα, λίγοι είναι οι πολίτες του κόσμου που θεωρούν ότι είναι ασφαλείς μέσα στα γεωγραφικά και κυρίαρχα όρια των κρατών τους. Γνωρίζουν ότι οι πηγές της ανασφάλειας τους δεν πηγάζουν μόνο από μια πιθανή εισβολή εχθρικών στρατών στο έδαφος των κρατών τους. Μια πραγματικότητα που οδηγεί στην ανάδυση νέων τρόπων σκέψης γύρω από τη φύση της παγκόσμιας συνεργασίας και την έννοια της ασφάλειας, όπου δεν έχουν πλέον εφαρμογή οι μέχρι πρότινος ισχύουσες αρχές της συμβίωσης μεταξύ κρατών. Η διασπορά νέων μορφών «συνοριακών προβλημάτων» (McGrew, 2013: 41) απαιτεί η ημερήσια ατζέντα της παγκόσμιας πολιτικής να μη στηρίζεται σε και να μη διαμορφώνεται μόνο από παραδοσιακούς γεωπολιτικούς προβληματισμούς (Duffield, 2001). Συγκεκριμένα:

- Διευρύνει την έννοια της ασφάλειας, υπογραμμίζοντας ότι οι εξωτερικές απειλές για την εθνική ασφάλεια ενός κράτους δεν είναι μόνο στρατιωτικής φύσης (Smith, 2010). Η ασφάλεια είναι πολυεπίπεδη και πολυδιάστατη με πολλές πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, περιβαλλοντικές και στρατιωτικές προεκτάσεις (βλ. πίνακα 3.8).
- Μεταλλάσσει την έννοια της ισχύος. Σήμερα, η εικόνα της ισχύος που βασίζεται στη στρατιωτική δύναμη, μοιάζει να είναι αναποτελεσματική για να αντιμετωπίσει τα πολλά και σύνθετα προβλήματα. Αντίθετα, η «ήπια ισχύς» έχει αναπτυχθεί σημαντικά (Nye, 2005). Το ζητούμενο δεν είναι ο εξαναγκασμός αλλά η συνεργασία, που βασίζεται σε αρχές και κανόνες, με τη δημόσια διπλωματία να αποτελεί ένα από τα βασικά εργαλεία για την εφαρμογή της ήπιας ισχύος. Η δημόσια διπλωματία έχει να κάνει με την οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης, με την κατανόηση των πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, των αξιών και των αναγκών των άλλων χωρών, με την επικοινωνία και την ανταλλαγή απόψεων και με την ανεύρεση όπου είναι δυνατόν κοινών στόχων και αξιών (Frangonikolopoulos & Proedrou, 2014).

- Συμβάλλει στη μετατόπιση από τη διεθνή διακρατική τάξη στην παγκόσμια τάξη. Η διακρατική τάξη εστιάζει στις σχέσεις μεταξύ των κρατών (που συνδέονται με την ισορροπία ισχύος και τη στρατιωτική ασφάλεια). Η παγκόσμια τάξη χρησιμοποιεί ως μονάδες τάξης όχι τα κράτη, αλλά τους ανθρώπους και υπολογίζει το βαθμό της τάξης με βάση την παροχή ορισμένων αγαθών (ασφάλεια, ανθρώπινα δικαιώματα, βασικές ανάγκες, δικαιοσύνη) στην ανθρωπότητα ως σύνολο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα προς την κατεύθυνση αυτή αποτελεί η υιοθέτηση της έννοιας της «ανθρώπινης ασφάλειας» (Tajbakhsh & Chenoy, 2006). Η ανθρώπινη ασφάλεια λαμβάνει υπόψη της όχι μόνο τις συνέπειες των σύγχρονων συγκρούσεων, αλλά και την αποδιοργάνωση και τις ανισότητες που προκαλεί η οικονομική παγκοσμιοποίηση αλλά και άλλες μη-στρατιωτικές πηγές ανασφάλειας. Απηχεί την πεποίθηση ότι η ασφάλεια πρέπει να περιλαμβάνει ένα ευρύτερο φάσμα ενδιαφερόντων και προκλήσεων από την άμυνα του κράτους και από την εξωτερική στρατιωτική απειλή, όπως (Acharya, 2013: 660-661) την:
  - οικονομική ασφάλεια (ένα διασφαλισμένο βασικό εισόδημα)
  - ασφάλεια τροφής (πρόσβαση σε βασικά τρόφιμα)
  - ασφάλεια υγείας (προστασία από ασθένειες), ασφάλεια περιβάλλοντος (προστασία από την ανθρωπογενή υποβάθμιση του περιβάλλοντος)
  - προσωπική ασφάλεια (προστασία από όλες τις μορφές σωματικής βίας)
  - ασφάλεια της κοινότητας (προστασία παραδοσιακών ταυτοτήτων και αξιών)
  - πολιτική ασφάλεια (διατήρηση των πολιτικών δικαιωμάτων και των πολιτικών ελευθεριών).

Ωστόσο, στην εποχή της «κοσμοπολιτοποίησης», δηλαδή της σταδιακής διείδυσης της πραγματικότητας του «κόσμου» στη συνείδηση των ανθρώπων και των κρατών, η προσοχή της διεθνούς πολιτικής δεν στρέφεται μόνο στις «παγκόσμιες» απειλές (Beck & Cronin, 2014), αλλά και στα προβλήματα της υφιστάμενης παγκόσμιας τάξης. Αυτά είναι δύο:

- Πρώτον, τα περιορισμένα όρια της δημοκρατικής πρακτικής στις παρούσες παγκόσμιες συνθήκες (Φραγκονικολόπουλος & Προέδρου, 2010). Σύμφωνα με τον Clark (2013: 761):

Σε μια εποχή που δίνεται τόση σημασία στις αρετές της δημοκρατίας, πολλοί αμφισβητούν τη βιωσιμότητά της αν οργανωθεί σε καθαρά εθνική βάση, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Υπάρχουν δύο πλευρές σε αυτό το ζήτημα: η αντιπροσώπευση και η λογοδοσία. Είναι πολύ καλό για τους πολίτες να εκπροσωπούνται σε εθνικούς εκλογικούς θεσμούς, αλλά ποια φωνή αποκτούν έτσι προκειμένου για τον έλεγχο οικονομικών, κοινωνικών και πολιτισμικών δυνάμεων που ξεπερνούν τα εθνικά σύνορα, αν οι ίδιες οι κυβερνήσεις τους δεν έχουν την ικανότητα να αντιμετωπίσουν τα ζητήματα αυτά; Αντιστρόφως αυτό θέτει το ζήτημα της λογοδοσίας. Δεν έχει ιδιαίτερο νόημα να καθιστούμε τους εθνικούς και τους τοπικούς πολιτικούς υπόλογους μέσω εκλογών, αν οι πολιτικοί αυτοί παραμένουν σχετικά ανήμποροι να ασκήσουν επιρροή σε παγκόσμιες εταιρείες, στην παγκόσμια τεχνολογία, στις παγκόσμιες περιβαλλοντικές αλλαγές ή στο παγκόσμιο χρηματοοικονομικό σύστημα. Οι ανησυχίες αυτές σχετίζονται ιδιαίτερα με το πόσο δημοκρατικοί είναι οι οργανισμοί όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, και οι διεθνείς οργανισμοί όπως τα Ηνωμένα Έθνη.

Τα παραπάνω, σε συνδυασμό με τις ανισότητες ισχύος και πρόσβασης του παγκόσμιου συστήματος (χάσμα ανάμεσα σε Βορρά και Νότο, τον ανεπτυγμένο και αναπτυσσόμενο κόσμο), όχι μόνο έχουν συμβάλλει στην αύξηση του ρόλου και της πολιτικής σημασίας της παγκόσμιας κοινωνίας πολιτών στην ανάδειξη και επίλυση προβλημάτων (βλ. Κεφάλαιο 8), αλλά και σε μια συζήτηση για τον εκδημοκρατισμό της παγκόσμιας διακυβέρνησης (βλ. Κεφάλαιο 5), με προτάσεις όπως η σύσταση περιφερειακών κοινοβουλίων, η δημιουργία ενός Διεθνούς Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και η αντικατάσταση των Ηνωμένων Εθνών από ένα παγκόσμιο κοινοβούλιο (Held, 1995).

<p>Παγκόσμια φτώχεια: Εκτιμάται ότι περισσότεροι από 2,2 δις. άνθρωποι στον πλανήτη είναι φτωχοί ή βρίσκονται στα όρια της φτώχειας, ενώ το πλουσιότερο 20% του πλανήτη έχει περισσότερο πλούτο από τα 3/4 του πλανήτη.</p>
<p>Μεταδιδόμενες ασθένειες (με σημαντικότερη αυτή του AIDS): Περίπου 35 εκατομμύρια άνθρωποι σε όλο τον κόσμο έχουν μολυνθεί από τον ιό, με τις 19 χώρες με την μεγαλύτερη εξάπλωση του ιού να είναι όλες στην Αφρική και από αυτές να προέρχονται 24.5 εκατομμύρια, δηλαδή πάνω από το 60% του παγκόσμιου πληθυσμού που είναι μολυσμένος με AIDS. Πρόβλημα το οποίο όχι μόνο διευκολύνει την περιορισμένη ικανότητα των κρατών αυτών να ελέγξει τη μετάδοση του ιού, αλλά και την αύξηση των μεταναστευτικών ροών.</p>
<p>Περιβάλλον: Η εξάντληση φυσικών πόρων, η απώλεια βιοποικιλότητας και η κλιματική αλλαγή, σε συνδυασμό με τη ραγδαία αύξηση του πληθυσμού στον αναπτυσσόμενο κόσμο και την αυξημένη ζήτηση για αγαθά και ενέργεια.</p>
<p>Βιολογικές & Πυρηνικές Απειλές: Αναφέρονται σε ζωντανούς μικροοργανισμούς ή παρασκευασμένες τοξίνες/βακτηρίδια που εντάσσονται στη λογική τρομοκρατικών χτυπημάτων, καθώς και στη διάδοση της πυρηνικής τεχνολογίας, σε συνδυασμό με την αδυναμία περιορισμού της διεθνώς, που οδηγεί σε αύξηση των πιθανοτήτων τρομοκρατικές και παρακρατικές ομάδες να αποκτήσουν πρόσβαση στο κατάλληλο υλικό και την κατάλληλη τεχνογνωσία.</p>
<p>Τρομοκρατία: Έξαρση της «νέας» ή «παγκόσμιας» τρομοκρατίας, της οποίας ο στόχος, σε αντίθεση με την «παραδοσιακή» τρομοκρατία, δεν είναι περιορισμένος (πχ. εθνική αυτοδιάθεση) αλλά έχει ως στόχο την πρόκληση μεγάλων ζημιών στην ευημερία και ψυχολογία δυτικών χωρών (πχ. 11^η Σεπτεμβρίου 2001 στις ΗΠΑ) ή το μετασχηματισμό των περιφερειακών ή παγκόσμιων πολιτισμικών σχέσεων (πχ. Μέση Ανατολή, Αλ Κάιντα, ISIS).</p>
<p>Διεθνικό Οργανωμένο Έγκλημα: Διακίνηση ναρκωτικών, εισαγωγή- εξαγωγή όπλων και ανθρώπων, με ετήσιο τζίρο που εκτιμάται να ξεπερνά το 1 τρισεκατομμύριο δολάρια ετησίως (4% της παγκόσμιας οικονομίας).</p>
<p>Μετανάστευση: Στα τέλη του 2013, ο αριθμός των διεθνών μεταναστών προσέγγισε τα 232 εκατομμύρια (175 το 2000 και 154 το 1990). Το επίπεδο ρεκόρ των 60 εκατομμυρίων ανθρώπων έφτασε το 2014 ο αριθμός των εκτοπισμένων και των προσφύγων έπειτα από τις πολλαπλές συγκρούσεις σε όλο κόσμο, σύμφωνα με την ετήσια έκθεση της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (UNHCR). Εννέα εκατομμύρια περισσότεροι άνθρωποι εκτοπίστηκαν το 2014 σε σχέση με το 2013.</p>
<p>Εμφύλιες συγκρούσεις/διενέξεις: Το 2013 σε όλον τον κόσμο υπήρχαν 40 εστίες σοβαρών εσωτερικών συρράξεων, ακριβώς διπλάσιες από ότι το 1970. Όλες χαρακτηρίζονται από τον κίνδυνο αποσταθεροποίησης περιοχών όπως η Μέση Ανατολή και η Αφρική ή/και διεθνοποίησής τους (Μέση Ανατολή, Συρία, Ουκρανία).</p>
<p>Παγκόσμιο χρέος: Το 2014 ανήλθε σε 199 τρισεκατομμύρια δολάρια (286% του παγκόσμιου ΑΕΠ) από 142 το 2007 (269% του παγκόσμιου ΑΕΠ), γεγονός που όχι μόνο περιορίζει τις ικανότητες των κρατών να αποπληρώσουν τα χρέη τους, αλλά εγκυμονεί και κινδύνους μιας νέας οικονομικής κρίσης.</p>

Πίνακας 3.8: Σύγχρονα ζητήματα ασφάλειας (Πηγή Τριανταφύλλου & Τσαντούλης 2008, Ντόκος 2008, Glenn, Gordon & Florescu 2014).

- Δεύτερον, ο κατακερματισμός εθνών-κρατών με αποτέλεσμα τη «μετάβαση από την εποχή των συγκρούσεων μεταξύ μεγάλων δυνάμεων σε μια εποχή όπου κυριαρχούν νέες πηγές ανασφάλειας, όπως εθνικιστικοί, εθνοτικοί και θρησκευτικοί ανταγωνισμοί είτε μέσα σε ένα κράτος είτε πέρα από τα κρατικά όρια» (Baylis, 2013:335). Τα παραδείγματα, όπως αναφέραμε παραπάνω είναι πολλά, και ειδικότερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο (Καλύβας, 2008). Αυτού του είδους οι συγκρούσεις αποτελούν σοβαρό πρόβλημα για τη διεθνή κοινότητα η οποία προβληματίζεται για το αν θα έπρεπε και πώς να υιοθετήσει μια πιο παρεμβατική στάση σε ένα διακρατικό σύστημα που στηρίζεται στην απόρριψη της επέμβασης στο εσωτερικό κρατών.

Αυτό γίνεται εμφανές στην μεγαλύτερη προθυμία ανάληψης ανθρωπιστικών επεμβάσεων (στρατιωτικές επεμβάσεις που διεξάγονται στο όνομα ανθρωπιστικών και όχι στρατηγικών στόχων, που συμβάλλουν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και στη μείωση του ανθρώπινου πόνου), στη στήριξη και δημιουργία διεθνών δικαστηρίων και από το 2002 του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (Ροζάκης, 2008), καθώς και στην «οικοδόμηση κρατών» μέσα από την ευρύτερη διαδικασία της «οικοδόμησης της ειρήνης» που αποβλέπει στη δημιουργία των απαραίτητων συνθηκών για την επίτευξη βιώσιμης ειρήνης μέσα από τη

διεξοδική και αποτελεσματική αντιμετώπιση των βαθύτερων δομικών αιτιών των συγκρούσεων. Ειδικότερα, περιλαμβάνει ευρεία γκάμα στρατηγικών, όπως ή οικονομική ανοικοδόμηση, η ανασυγκρότηση των υποδομών, η επανενσωμάτωση προσφύγων, η εδραίωση κοινοτικών θεσμών, ο εκσυγχρονισμός κυβερνητικών ρυθμίσεων και θεσμών (Hehir, 2009).

Ωστόσο, όπως αποδεικνύουν τα πρόσφατα παραδείγματα του Αφγανιστάν, του Ιράκ και της Λιβύης (Kuretman, 2015), οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις και η 'οικοδόμηση της ειρήνης' προκαλούν τα εξής ανησυχητικά ερωτήματα (Holzgrefe & Keohane, 2002):

- Γιατί, ενώ οι μεγάλες δυνάμεις έχουν αναλάβει το δικαίωμα να επεμβαίνουν στρατιωτικά στις υποθέσεις άλλων κρατών, με στόχο την προστασία των πολιτών τους από την κακομεταχείριση και πιθανόν το θάνατο στα χέρια άλλων κυβερνήσεων, συνεχίζουν να βάζουν το εθνικό τους συμφέρον πάντα πάνω από το κοινό καλό της διεθνούς κοινότητας;
- Μπορούν οι επεμβάσεις αυτές να είναι ποτέ πραγματικά «ανθρωπιστικές» καθώς στηρίζονται σε παραδοσιακές στρατιωτικές και πολεμικές τακτικές, και ειδικότερα στη χρήση αεροπορικών βομβαρδισμών;
- Πόσοι άνθρωποι έχουν χάσει τη ζωή τους στο Ιράκ και το Αφγανιστάν με στόχο την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων; Πως δικαιολογείται το επιχείρημα των «παράπλευρων απωλειών»;
- Πως δικαιολογείται η προμήθεια όπλων και η οικονομική βοήθεια μόνο στις ομάδες της αντιπολίτευσης όταν διανοίγεται ο δρόμος για εσωτερική εμφύλια σύγκρουση, διχοτόμηση και διαμελισμός;
- Γιατί υπάρχουν πολλά παραδείγματα πειστικών ανθρωπιστικών κρίσεων για τις οποίες η ανάληψη στρατιωτικής ανθρωπιστικής δράσης είτε απορρίπτεται είτε δεν εξετάζεται καθόλου εξαρχής;
- Γιατί εδράζονται οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις σε απλουστευτικές εικόνες αντιμετώπισης των προβλημάτων, ανάμεσα στο «καλό» και το «κακό»;
- Γιατί η «οικοδόμηση κρατών» χαρακτηρίζεται από έλλειψη νομιμοποίησης; Μήπως ενέχει την επιβολή δυτικών μοντέλων διακυβέρνησης, ακατάλληλων για τις ανάγκες των αναπτυσσομένων κρατών;

Υπό το φως αυτών των διλημάτων έχει γίνει μεγάλη συζήτηση όχι μόνο για τη θέσπιση αρχών για την ανάληψη ανθρωπιστικών στρατιωτικών επεμβάσεων (Χατζηκωνσταντίνου, 2008), αλλά και για την επανασχεδίαση των πολιτικών αντιμετώπισης και διαχείρισης συγκρούσεων και κρίσεων με στόχο την υιοθέτηση μιας ανθρωποκεντρικής στρατηγικής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η έκθεση «Η ευθύνη για την Προστασία», την οποία εκπόνησε η Διεθνής Επιτροπή για την Επέμβαση και την Κρατική Κυριαρχία το 2000, σύμφωνα με την οποία οι προϋποθέσεις για την ανάληψη επέμβασης συνίστανται στις μεγάλες κλίμακας απώλειες ζωών, πιθανόν μέσα από πρακτικές εθνοκάθαρσης/γεννοκτονίας, εξαιτίας της αδυναμίας ή απροθυμίας συγκεκριμένων κρατών να τις αποτρέψουν. Σύμφωνα με την έκθεση, επίσης, θα πρέπει να δοθεί πιο έντονο ηθικό περιεχόμενο στην έννοια της κυριαρχίας, δηλαδή το δικαίωμα του κράτους στην κυριαρχία πρέπει να εξαρτάται από την εκπλήρωση του καθήκοντός του να προστατεύει τους πολίτες του. Σύμφωνα με την άποψη αυτή, γνώστη ως «υπεύθυνη κυριαρχία» (responsible sovereignty) το κράτος δεν αποτελεί παρά το φύλακα της κυριαρχίας που ενυπάρχει στους πολίτες του (Bellamy, 2009).

Σε ότι αφορά την επανασχεδίαση των πολιτικών αντιμετώπισης και διαχείρισης συγκρούσεων και κρίσεων οι ανθρωπιστικές επεμβάσεις θα πρέπει να στηρίζονται στο σεβασμό της υπεροχής των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που σημαίνει ότι ο στόχος θα πρέπει να είναι η προστασία όλων των πολιτών, και όχι μόνο η ήττα και εξουδετέρωση του εχθρού, τόσο κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης όσο και κατά τη διάρκεια της ανασυγκρότησης. Αυτό απαιτεί τη δημιουργία ασφαλών χώρων, όπου οι πολίτες θα μπορούν ελεύθερα να εμπλακούν σε πολιτικές διαδικασίες διαμόρφωσης και εγκαθίδρυσης διοικητικών θεσμών που εμπιστεύονται, καθώς και στην επίλυση των προβλημάτων τους (Beebe & Kaldor, 2010).

Πέρα από το κράτος;

Ωστόσο, αρκετοί είναι οι αναλυτές που θα υποστηρίξουν ότι έχουν υπερεκτιμηθεί οι συνέπειες των διεθνικών διαδράσεων του σήμερα σε ότι αφορά την «υποχώρηση» ή τη μείωση της σημασίας του κράτους.

Πρώτον, στις σχέσεις τους με άλλα έθνη, υπογραμμίζουν οι Roskin, Cord, Medeiros και Jones (2008: 604-605) τα κράτη, σε πολλές περιπτώσεις, ακόμα κάνουν κυρίως ότι θέλουν. Χαρακτηριστικά παραδείγματα, και παρά τις αντιδράσεις που είχαν οι πράξεις τους, αποτελούν η Βόρεια Κορέα (δοκιμή

πυρηνικής βόμβας το 2006), οι ΗΠΑ (εισβολή στο Ιράκ το 2003) και η Ρωσία (προσάρτηση της Κριμαίας το 2014).

Δεύτερον, μια σειρά εξελίξεων έχουν συμβάλει «στην ενίσχυση του κράτους και την υπογράμμιση της ουσιαστικής του σημασίας» (Heywood, 2013: 94). Ειδικότερα, ο ρόλος του κράτους ως εγγυητή της εθνικής ασφάλειας παραμένει «στην κορυφή της πολιτικής ατζέντας» (Hague & Harrop, 2013: 139). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αντίδραση των ΗΠΑ (και όχι μόνο) στις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11^{ης} Σεπτεμβρίου του 2001. Οι ομοσπονδιακές υπηρεσίες απολαμβάνουν σημαντικές εξουσίες στη διεξαγωγή ερευνών για οποιονδήποτε πιστεύουν ότι εμπλέκεται ή συνδέεται με την τρομοκρατία, αλλά και οι υπηρεσίες ασφάλειας έχουν αποκτήσει σημαντικές δυνατότητες καταγραφής με κάμερες υποκλοπής των τηλεφωνικών συνδιαλέξεων και ανίχνευσης των χρηστών του Διαδικτύου. Η περιορισμένη λογοδοσία των υπηρεσιών ασφαλείας όχι μόνο διευκολύνει την ανάπτυξη μιας κοινωνίας παρακολούθησης, αλλά απειλεί και τις πολιτικές ελευθερίες των πολιτών, με αποτέλεσμα πολλοί αναλυτές να κάνουν λόγο για μια κατάσταση που έχει ονομαστεί «κράτος ασφάλειας» (O' Harrow, 2005).

Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η χρηματοδότηση του Υπουργείου Εσωτερικής Ασφάλειας των ΗΠΑ, που δημιουργήθηκε το 2002, ανέρχεται σήμερα στα 40 δισεκατομμύρια δολάρια περίπου (<http://www.dhs.gov/publications/FY15BIB.pdf>). Επιπρόσθετα, από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η δαπάνη των στρατιωτικών εξοπλισμών αυξήθηκε από 1191 τρισεκατομμύρια δολάρια το 1992 σε 1767 το 2014. Όπως δείχνουν τα στοιχεία Διεθνούς Ινστιτούτου Ερευνών της Σουηδίας το 2014, οι ΗΠΑ ξόδεψαν 610 δισεκατομμύρια δολάρια, η Κίνα 216, η Ρωσία 84,5 και η Σαουδική Αραβία 80 (Wezeman & Wezeman, 2015).

Τρίτον, ως αντίδραση στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, αρκετές κοινωνίες και χώρες παλεύουν να διατηρήσουν ή και να ενισχύσουν τις ιδιαιτερότητές τους. Όσο εξαπλώνεται η παγκοσμιοποίηση, τα ζητήματα ταυτότητας, πολιτισμού και θρησκείας αποκτούν όλο και μεγαλύτερη σημασία όχι μόνο στον αναπτυσσόμενο αλλά και στον ανεπτυγμένο κόσμο (Parekh, 2008). Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν:

- Το πολιτικό και ριζοσπαστικό Ισλάμ. Στον αναπτυσσόμενο κόσμο ενδεικτικά αναφέρεται το Ισλαμικό Κράτος (γνωστό και ως ISIS), που, σε αντίθεση με την πολεμική ρητορική της Αλ Κάιντα κατά της Δύσης, επιχειρεί μέσα από τη χρήση της βίας ένα νέο μοντέλο οικοδόμησης έθνους. Έχει αναλάβει την ευθύνη διατήρησης του νόμου και της τάξης, και την προστασία των περιοχών που βρίσκονται υπό την κυριαρχία του. Χρησιμοποιεί τα έσοδα από στρατηγικούς πόρους (πετρελαιοπηγές, υδροηλεκτρικά φράγματα), όχι μόνο για να χρηματοδοτεί έναν κατακτητικό πόλεμο, αλλά και για να χρηματοδοτήσει τη βασική κοινωνικοοικονομική υποδομή στο εσωτερικό του Χαλιφάτου που θέλει να δημιουργήσει (Naroleoni, 2015). Στον ανεπτυγμένο κόσμο, παράδειγμα αποτελεί η νέα χριστιανική Δεξιά στις ΗΠΑ, που επιδιώκει τη σύζευξη της θρησκείας και της πολιτικής και την ανάδειξη πολιτιστικών και ηθικών ζητημάτων (π.χ. απαγόρευση της έκτρωσης, αντίθεση στον έλεγχο της οπλοκατοχής και στα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων) (Williams, 2010).
- Η εξάπλωση και διάχυση θέσεων όπως η μετααποικιοκρατία και ο αντιδυτικισμός (Sylvester, 2013; Buguma & Margalit, 2007) που στέκονται κριτικά απέναντι ή απορρίπτουν τη πολιτισμική και πολιτική κληρονομία της Δύσης. Σημαντικό παράδειγμα αποτελούν και οι λεγόμενες «ασιατικές αξίες», οι οποίες δεν απορρίπτουν τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα, αλλά υπογραμμίζουν τις διαφορές ανάμεσα στο δυτικό και ασιατικό σύστημα αξιών (κοινωνική αρμονία, σεβασμός στην εξουσία και πίστη στην οικογένεια) (Heywood, 2013: 342-345). Στη Δύση, και ειδικότερα μέσα από τον «πόλεμο κατά της τρομοκρατίας», οι Μουσουλμανικές χώρες πολλές φορές αντιμετωπίζονται ως αδύναμες να λειτουργήσουν «δημοκρατικά» και να αντιμετωπίσουν προβλήματα υπανάπτυξης και απολυταρχισμού (Lewis, 2004). Τέτοιες θέσεις ενισχύουν τα αισθήματα έχθρας, μνησικακίας και αντιπαλότητας, με αποτέλεσμα πολλοί αναλυτές να κάνουν λόγο για «σύγκρουση των πολιτισμών» (Huntington, 1996).
- Η ανθεκτικότητα του εθνικισμού. Όπως σωστά υπογραμμίζει ο Heywood (2013: 307-314), πέρα από την ενίσχυση του πολιτισμικού και εθνοτικού εθνικισμού που βασίζεται στην τοπικότητα, τη θρησκεία, την εθνότητα ή τη φυλή (π.χ. Κόσσοβο, Κεμπέκ, Σκωτία, Χώρα των Βάσκων κ.α.), στην «αποϊδεολογικοποιημένη» μεταψυχροπολεμική περίοδο ο εθνικισμός λειτουργεί ως εργαλείο «εθνικής αυτοπροβολής» και ως «μορφή αντίστασης» στην παγκοσμιοποίηση. Σε χώρες όπως η Ρωσία (Proedrou & Frangonikolopoulos, 2010) και η Κίνα (Πετρόπουλος & Χουλιάρης, 2013), ο

εθνικισμός «ενδύει την επιδίωξη της οικονομικής και πολιτικής ανάπτυξης με μια ιδεολογική ορμή που συνίσταται στο όραμα για ισχύ, ενότητα και υπερηφάνεια». Έτσι, στην Κίνα, η οικονομική ανάπτυξη της χώρας όχι μόνο έχει συνοδευτεί από βίαιη αντίδραση σε αποσχιστικά κινήματα και περιοχές (βλ. Θιβέτ), αλλά και από μια σειρά από επιτεύγματα με στόχο να προβληθεί η εικόνα μιας ανεπτυγμένης και επιτυχημένης χώρας (βλ. Ολυμπιακούς Αγώνες το 2008). Στην περίπτωση της Ρωσίας, ο εθνικισμός εκφράζεται με μια αποφασιστική και μαχητική πολιτική έναντι της Δύσης (βλ. Ουκρανία), αλλά και μέσα από την αυξομείωση των τιμών και την επιβολή περιορισμών στη ροή του φυσικού αερίου και του πετρελαίου. Ο εθνικισμός, όμως, όπως αποδεικνύει και η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων στην Ευρώπη (Mudde, 2011), αποτελεί και το μέσο για την αμφισβήτηση και την εναντίωση στις αλλαγές που επιφέρει η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης. Το Κόμμα Ανεξαρτησίας της Βρετανίας, για παράδειγμα, υπερασπίζεται την εθνική κυριαρχία και μάχεται κατά της ΕΕ καθώς, όπως υποστηρίζει, προσφέρει ελάχιστο χώρο σε εθνικές και εκλεγμένες κυβερνήσεις να χαράσσουν πολιτική. Η έμφαση αυτή στην εθνική δημοκρατία, όπως σημειώνει ο Glencross (2015:462), «ως τον κύριο τόπο για τη λήψη αποφάσεων, είναι επίσης συνδεδεμένη με την υπεράσπιση των εθνικών συνόρων και της ταυτότητας. Από την άποψη αυτή, η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, με την προσήλωσή της στα ανοιχτά σύνορα και τη διεύρυνσή της σε νέες χώρες, θεωρείται απειλή για την ακεραιότητα του εθνικού πολιτισμού και της δημοκρατίας» (π.χ. Γαλλικό Εθνικό Μέτωπο, Χρυσή Αυγή κ.α.)

Με βάση τα παραπάνω, όμως, θα ήταν λάθος να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι είμαστε μάρτυρες μιας ολοκληρωτικής «επιστροφής» και «κυριαρχίας» των κρατών. Προς αυτή την κατεύθυνση ο Linklater (2013: 741-742) έχει προτείνει την έννοια του «νεομεσαιωνισμού» (new medievalism), σύμφωνα με την οποία η πολιτική ισχύς διασπείρεται μεταξύ τοπικών, εθνικών και υπερεθνικών θεσμών, χωρίς κανένας από αυτούς να συγκεντρώνει υπέρτατη πίστη. Για άλλους αναλυτές η εξέλιξη αυτή αντανακλάται στο φαινόμενο της «πολυεπίπεδης διακυβέρνησης» (Bale, 2011), όπου η αρμοδιότητα παραγωγής πολιτικής μεταφέρεται παράλληλα σε ανώτερα και κατώτερα του κράτους επίπεδα, όπως για παράδειγμα στην περιφερειακή ολοκλήρωση (βλ. Κεφάλαιο 4) και την παγκόσμια διακυβέρνηση (βλ. Κεφάλαιο 5). Άλλοι αναλυτές κάνουν λόγο για το φαινόμενο μιας «πολυεδρικής αντίληψης περί διακυβέρνησης: τη μετάβαση από ένα καθεστώς αποκλειστικής αυτοδιάθεσης σε νέες μορφές κυριαρχικής συνδιάθεσης ή οργανωμένης συναρχίας», όπου η «συναρχία» αντιλαμβάνεται ως η «συνάσκηση» μιας κοινής κυριαρχίας βάσει αμοιβαίων εγγυήσεων και συλλογικής συμβίωσης, «αποτυπώνοντας τη μετάβαση από το κλασσικό παράδειγμα των διακρατικών σχέσεων σε ένα σύστημα συνδιακυβέρνησης εντός πολλαπλών εδαφικών και λειτουργικών επικρατειών» (Τσινισιζέλης & Χρυσόχου, 2010: 40,51), με χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Χρυσόχου, Τσινισιζέλης, Υφαντής, Σταυρίδης και Ξενάκης, 2009).

Σύμφωνα με τον Clark (2013), πιο συνετό θα ήταν να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε το ρόλο και τη σημασία τους ως «παγκοσμιοποιημένα κράτη», όπου τα κράτη δεν υποχωρούν αλλά φέρονται διαφορετικά ανταποκρινόμενα στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Συγκεκριμένα (Clark, 2013: 762):

Αν μπορεί να υποστηριχθεί με πειστικό τρόπο ότι η παγκοσμιοποίηση δεν είναι απλώς μια διαδικασία καθ' υπέρβαση των δραστηριοτήτων των κρατών, αλλά αποτελεί αντίθετα ένα στοιχείο της μεταμόρφωσης του κράτους, δεν θα ήταν παράλογο να αναπτυχθεί σε αυτή την βάση μια έννοια του «παγκοσμιοποιημένου κράτους». Η παγκοσμιοποίηση δεν προκαλεί την εξαφάνιση του κράτους, αλλά αποτελεί έναν τρόπο με τον οποίο μπορούμε να σκεφτούμε για την τωρινή του μορφή. Ακολουθώντας την ίδια λογική, η παγκοσμιοποίηση δεν καθιστά περιττή οποιαδήποτε έννοια διεθνούς τάξης, αλλά αντίθετα απαιτεί να σκεφτούμε μια παγκοσμιοποιημένη διεθνή τάξη. Με δύο λόγια, αυτό που απαιτείται είναι μια έννοια της διεθνούς τάξης την οποία συνθέτουν παγκοσμιοποιημένα κράτη.

Όπως επισημαίνει ο Heywood (2011: 506):

Η πολιτική είχε πάντα μια χωρική, ή εδαφική διάσταση, όμως αυτό επισημοποιήθηκε και έγινε σαφέστερο με την εμφάνιση της ιδέας της εδαφικής κυριαρχίας. Ωστόσο, η εδαφική πολιτική έχει αναδιαμορφωθεί από μια μετατόπιση της λήψης πολιτικών αποφάσεων σε φορείς που βρίσκονται 'εντός' και 'εκτός' της εθνικής κυβέρνησης.

Η εξέλιξη αυτή οδηγεί στο λεγόμενο «παγκοσμιοποιημένο κράτος», το οποίο όχι μόνο συμβάλλει στη διατήρηση της παγκοσμιοποίησης, αλλά ανταποκρίνεται και στις πιέσεις της. Όπως υπογραμμίζει ο Clark (2013), η παγκοσμιοποίηση δεν αποτελεί μόνο μια «εξωτερική διαδικασία», μια δύναμη «εξωτερική» για τα

κράτη που αμφισβητεί τη σημασία των συνόρων και της εθνικής κυριαρχίας. Το ζητούμενο δεν είναι να κοιτάμε μόνο «από έξω προς τα μέσα», αλλά και «από μέσα προς τα έξω». Η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή, αναφέρεται επίσης και σε μια «εσωτερική» διαδικασία αλλαγής μέσα στα κράτη. Από «αυτήν την εναλλακτική σκοπιά, η παγκοσμιοποίηση μπορεί να γίνει αντιληπτή ως έκφραση των έντονων αλλαγών στη φύση του κράτους και στις σχέσεις κράτους-κοινωνίας, που αναπτύχθηκαν κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών... Αυτό μας οδηγεί να σκεφτούμε όχι τη διάλυση ή την οπισθοχώρηση του κράτους αλλά τη μεταβαλλόμενη λειτουργικότητα του: τα κράτη εξακολουθούν να υπάρχουν, αλλά κάνουν διαφορετικά πράγματα, κάνουν ορισμένα πράγματα λιγότερο καλά από ό,τι στο παρελθόν, όμως έχουν αναλάβει επίσης νέες ευθύνες σε αντιστάθμισμα» (Clark, 2013: 763).

Η ανάλυση αυτή επιβεβαιώνεται από δύο παραδείγματα. Πρώτον, από την πρόσφατη χρηματοπιστωτική κρίση, η οποία ξεκίνησε από την κατάρρευση των ομολόγων υψηλού κινδύνου των ΗΠΑ και εξαπλώθηκε στην παγκόσμια οικονομία, παραγωγή και το εμπόριο, και ειδικά σε χώρες που είχαν προχωρήσει σε μεγάλη απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τους συστήματος και διατηρούσαν υψηλά δημόσια και ιδιωτικά χρέη (Cox, 2013; Gamble, 2009). Στο πλαίσιο αυτό, της αμοιβαίας ευαισθησίας και αλληλεξάρτησης, τα κράτη αντιμετώπισαν τις συνέπειες της κρίσης όχι μόνο σε παγκόσμιο επίπεδο (ΕΕ, G-20, βλ. Κεφάλαιο 7), αλλά και σε κρατικό επίπεδο με τα κράτη να υιοθετούν μέτρα τόνωσης των οικονομιών τους, να χρηματοδοτούν πακέτα διάσωσης των τραπεζών τους και ευάλωτων χωρών μέσω δανείων, καθώς και μέσω παρεμβάσεων στην οικονομία, όπως για παράδειγμα στην αυτοκινητοβιομηχανία των ΗΠΑ. Με λίγα λόγια, όπως επισημαίνει ο Clark (2013: 766):

Αν η συζήτηση για την παγκοσμιοποίηση μέχρι στιγμής είχε την τάση να βασίζεται σε μια ψευδή αντίθεση μεταξύ παγκοσμιοποίησης και κρατικής ισχύος – θεωρώντας ότι πρόκειται για μια σχέση μηδενικού αθροίσματος όπου περισσότερη παγκοσμιοποίηση σημαίνει αποδυνάμωση του ρόλου των κρατών – τότε η χρηματοπιστωτική κρίση του 2008 αποκάλυψε ξεκάθαρα τον βαθμό στον οποίο η παγκόσμια οικονομία και το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα παραμένουν επικίνδυνα εξαρτημένα από τη δομική στήριξη που προσφέρουν κρατικές πηγές.

Δεύτερον, στην επινόηση και επένδυση της Ρωσίας στην Ευρασιατική Ένωση. Η ένωση αυτή συνασπίζει χώρες (Ρωσία, Λευκορωσία, Καζακστάν, Αρμενία, Κιργισία) με συνολικό αριθμό 171 εκατομμυρίων ανθρώπων, που συγκεντρώνουν το 20% των παγκόσμιων κοιτασμάτων αερίου και το 15% των παγκόσμιων κοιτασμάτων πετρελαίου. Ο όγκος των μεταξύ τους εμπορικών συναλλαγών φθάνει τα 66 δις δολάρια – έχοντας αυξηθεί κατά 50% την προηγούμενη τριετία, οπότε λειτούργησε το πρόδρομο σχήμα της Τελωνιακής Ένωσης – ενώ το ΑΕΠ τους υπολογίζεται ότι θα φθάσει αθροιστικά το 2015 τα 3 τρις δολάρια. Προς το παρόν, η Ευρασιατική Ένωση καλύπτει την μετακίνηση εργαζομένων και τους τομείς του τουρισμού, των κατασκευών και της λιανικής – με στόχο την απελευθέρωση άλλων 40 τομέων, την εναρμόνιση των νομοθεσιών και τη δημιουργία Ευρασιατικής «Κομισιόν», Συμβουλίου, Δικαστηρίου και Ενιαίας Χρηματοπιστωτικής Εποπτικής Αρχής μέχρι το 2020. Με βάση τα παραπάνω, είναι ξεκάθαρο ότι αυτός ο περιφερειακός οργανισμός προσφέρει στη Ρωσία τη δυνατότητα συγκέντρωσης και σώρευσης των υπαρχουσών δομών της ευρασιατικής συνεργασίας, όπως η Ευρασιατική Οικονομική Κοινότητα και η Ευρασιατική Οικονομική Ένωση, ώστε να καταστεί μελλοντικά ένας νέος πόλος με δυνατότητες ευρύτερες αυτών της σημερινής Ρωσίας. Έχοντας, σχεδόν είκοσι πέντε χρόνια μετά την πτώση της Σοβιετικής Ένωσης, αφομοιώσει τη λειτουργία και τις δομές του σημερινού διεθνούς συστήματος, η Ρωσία επιδιώκει όχι μόνο να ανταγωνιστεί την ΕΕ, αλλά και να ανακόψει τη διάχυση της ευρωπαϊκής και αμερικανικής επιρροής στην ευρύτερη περιοχή (Μαργαρίτου, 2015). Η παγκοσμιοποίηση και η αλληλεξάρτηση δεν οδηγεί απαραίτητα σε απώλεια κυριαρχίας, αλλά δημιουργεί μεγαλύτερες και περισσότερες ευκαιρίες στα κράτη με στόχο να αυξήσουν την ισχύ και την επιρροή τους.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το κράτος θεωρείται παραδοσιακά η κεντρική αρχή και ο κεντρικός δρών στις διεθνείς σχέσεις. Η διαδικασία της παγκοσμιοποίησης, και ειδικότερα της οικονομικής, ωστόσο, έχει επιφέρει σημαντικές μεταλλάξεις στο κράτος και το διακρατικό σύστημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυσκολία να διατηρηθεί ο παραδοσιακός διαχωρισμός «εσωτερικού-εξωτερικού» (ανάπτυξη τεχνολογίας και επικοινωνίας, χρηματοπιστωτικές αγορές), η ανάδυση και ενίσχυση της πολιτικής και οικονομικής σημασίας που διαθέτουν άλλοι δρώντες (οι διεθνείς οργανισμοί, οι μη-κυβερνητικές οργανώσεις, πολυεθνικές επιχειρήσεις), καθώς και

η εμφάνιση και διάχυση παγκόσμιων προβλημάτων και διλημάτων (κλιματική αλλαγή, τρομοκρατία, μετανάστευση).

Όμως, από την άλλη μεριά, υπάρχουν και στοιχεία που καταδεικνύουν ότι ο ρόλος, η σημασία και η ισχύς του κράτους διατηρούνται. Τα κράτη παραμένουν οι πιο σημαντικοί δρώντες, με τον εθνικισμό να διατηρεί όχι μόνο τη γοητεία του, αλλά να λειτουργεί και ως πολιτικό ή ιδεολογικό εργαλείο που διασφαλίζει την επιβίωσή τους. Στο εσωτερικό τους παίζουν σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της ασφάλειας (και ειδικότερα στο σημερινό πλαίσιο απειλών με τη μορφή της παγκόσμιας τρομοκρατίας), όπως και σε ζητήματα εκσυγχρονισμού και οικονομικής αποδοτικότητας. Επίσης, τα κράτη επιλέγουν όχι μόνο να συνδεθούν στην παγκόσμια οικονομία, αλλά να διαδραματίσουν μέσω των διεθνών οργανισμών και περιφερειακών συνεργασιών πιο ενεργό και αποτελεσματικό ρόλο στη διαχείριση και επίλυση παγκόσμιων πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Μάλιστα, σε αρκετές περιπτώσεις, οι διεθνείς οργανισμοί δημιουργούνται από τα κράτη και χρησιμοποιούνται από αυτά για την εξυπηρέτηση των γεωπολιτικών τους στόχων.

Μια τέτοια διαπίστωση, όμως, δεν σημαίνει ολοκληρωτική κυριαρχία του κράτους. Όπως υπογραμμίζει ο Heywood (2013: 36) «είναι παράλογο να παραβλέπει κάποιος ότι τα κράτη και οι εθνικές κυβερνήσεις παίζουν σημαντικό ρόλο στις παγκόσμιες υποθέσεις, το ίδιο όπως είναι παράλογο να αρνείται κάποιος ότι τα κράτη λειτουργούν, όσον αφορά ένα σημαντικό αριθμό ζητημάτων, σε ένα πλαίσιο παγκόσμιας διακυβέρνησης». Όπως θα διαπιστώσουμε στα επόμενα κεφάλαια, ο βαθμός διασύνδεσης και αλληλεξάρτησης όχι μόνο έχει αυξηθεί, αλλά και το διακρατικό σύστημα έχει τροποποιηθεί από την εμφάνιση νέων δρώντων και τη δημιουργία ενός πλαισίου περιφερειακής και παγκόσμιας διακυβέρνησης.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Aquirre, M. (2002). "Constructing Complex Knowledge of Modern Conflict". Στο M. Aquirre & F. Francisco (eds), *The Emotion and the Truth: Studies in Mass Communication and Conflict*. Bilbao: University of Deusto.
- Albritton, R., Jessop, B. & Westra, R. (eds) (2007). *Political Economy and Global Capitalism: The 21st Century, Present and Future*. London: Anthem.
- Acharya, A. (2013). «Ανθρώπινη Ασφάλεια». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Barber, B. (2003). *Jihad vs. McWorld*. London: Corgi Books.
- Baylis, J. «Διεθνής και Παγκόσμια Ασφάλεια». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Barnett, M. & Finnemore, M. (2008). *Κανόνες για τον Κόσμο: Οι Διεθνείς Οργανισμοί στην Παγκόσμια Πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Beck, U. & Ciaran, C. (2014). *Cosmopolitan Vision*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (2005). *Power in the Global Age*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1998). *World Risk Society*. Cambridge: Polity Press.
- Beebe, D. S. & Kaldor, M. (2010). *The Ultimate Weapon is No Weapon: Human Security and the New Rules of War and Peace*. New York: Public Affairs.
- Bale, T. (2011). *Πολιτική στις Χώρες της Ευρώπης: Πολυεπίπεδη Διακυβέρνηση και Αλληλεπιδράσεις*. Αθήνα: Κριτική.
- Bellamy, A.J. (2009). *Responsibility to Protect: The Global Effort to End Mass Atrocities*. Cambridge: Polity.
- Bobbitt, P. (2002). *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. New York: Alfred Knopf.
- Burton, J. (1972). *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buruma, I. & Margalit, A. (2007). *Δυτικισμός: Η Δύση στα Μάτια των Άλλων*. Αθήνα: Κριτική.
- Cerny, F. G. "Globalization and Statehood". Στο M. Beeson & N. Bisley (eds), *Issues in 21st Century World Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Clark, I. (2013). «Η Παγκοσμιοποίηση και η Μεταψυχροπολεμική Τάξη». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Cooper, R. (2004). *The Breaking of Nations: Order and Chaos in the 21st Century*. London: Atlantic Books.
- Cox, M. (2013). «Από τον Ψυχρό Πόλεμο στην Παγκόσμια Οικονομική Κρίση». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Crawford, J. (1979). *The Creation of States in International Law*. Oxford: Clarendon Press.
- Duffield, M. (2001). *Global Governance and the New Wars*. London: Zed Press.
- Frangonikolopoulos, C. & Proedrou, F. (2014). "Reinforcing Global Legitimacy and Efficiency: The Case for Strategic Discursive Public Diplomacy". *Global Discourse: An Interdisciplinary Journal of Current Affairs and Contemporary Thought*, 14:4, 49-67.
- Gamble, A. (2009). *The Spectre at the Feast: Capitalist Crisis and the Politics of Recession*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Glencross, A. (2015). *Η Πολιτική της Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Glenn, C. J., Gordon, J. T. & Florescu, E. (2014). *State of the future*. New York: Millennium Project.
- Dörrenbächer, C. (2011). *Politics and Power in the Multinational Corporation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dyson, K. (1980). *The State Tradition in Western: A Study of an Idea and an Institution*. Oxford: Martin Robertson.

- Hague, R. & Harrop, M. (2011). *Συγκριτική Πολιτική και Διακυβέρνηση*. Αθήνα: Κριτική.
- Haley, U. (2001). *Multinational Corporations in Political Environments*. Harvard: Harvard University Press.
- Hay, C., Lister, M. & Marsh, D. (2005). *The State: Theories and Issues*. New York: Palgrave Macmillan.
- Hehir, A. (2009). *Humanitarian Intervention: An Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Held, D. & McGrew, A. (2002). *Παγκοσμιοποίηση/Αντι-Παγκοσμιοποίηση*. Αθήνα: Πολύτροπον.
- Held, D. (1995). *Democracy and the Global Order: From the Modern State to Cosmopolitan Governance*. Cambridge: Polity.
- Heywood, A. (2014). *Εισαγωγή στην Πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Heywood, A. (2013). *Διεθνείς Σχέσεις και Πολιτική στην Παγκόσμια Εποχή*. Αθήνα: Κριτική.
- Heywood, A. (2011). *Βασικές Έννοιες της Πολιτικής Επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Holzgrefe, J. F. & Keohane, R. (eds) (2002). *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughes, M. & Kroehler (2014). *Κοινωνιολογία: Οι Βασικές Έννοιες*. Αθήνα: Κριτική.
- Huntington, S. (1996). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Jackson, R. & Sorensen, G. (2006). *Θεωρία και Μεθοδολογία των Διεθνών Σχέσεων: Η Σύγχρονη Συζήτηση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Jessop, B. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.
- Kaldor, M. (2006). *New Wars and Old Wars: Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Kaldor, M. & Luckham, R. (2001). "Global transformations and the New Conflicts". Στο *Structural Conflict in the new global disorder: Insecurity and development*, IDIS Bulletin, 32, 60-61.
- Kennedy, P., Messner, D. & Nuscheler, F. (eds) (2002). *Global Trends and Global Governance*. London: Pluto Press.
- Keohane, R. & Nye, J. (1997). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little Brown.
- Kuperman, J. A. "Obama's Libya Debacle: How a Well-Meaning Intervention Ended in Failure". *Foreign Affairs*, 94:2, 66-78.
- Lewis, B. (2004). *The Crisis of Islam*. New York: Random House.
- Linklater, A. (2007). «Η Παγκοσμιοποίηση και η Μεταμόρφωση της Πολιτικής Κοινότητας». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Mazower, M. (2012). *Κυβερνώντας τον Κόσμο: Η Ιστορία μιας Ιδέας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- McGrew, A. (2013). «Παγκοσμιοποίηση και Παγκόσμια Πολιτική». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Mudde, C. (2011). *Λαϊκίστικα Ριζοσπαστικά Δεξιά Κόμματα στην Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Napoleoni, L. (2014). *Ο Ισλαμιστικός Φοίνικας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Nye, J. (2005). *Soft Power*. New York: Public Affairs.
- O'Harrow, R. (2005). *No Place to Hide*. New York: Free Press.
- Ohmae, K. (1990). *The Borderless World: Power and Strategy in the International Economy*. London: Fontana.
- Opello, W & Rosow, S. (2004). *The Nation State and Global Order: A Historical Introduction to Contemporary Politics*. Boulder: Lynne Reiner.
- Osiander, A. (2001). "Sovereignty, International Relations and the Westphalian Myth". *International Organization* 55:2, 251-289.
- Parekh, B. (2008). *A New Politics of Identity: Political Principles for an Interdependent World*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Patomäki, H. (2013). *Η Αποτυχία της Ευρωζώνης: Από την Κρίση σε ένα Παγκόσμιο Νιου Ντιλ*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Proedrou, F. & Frangonikolopoulos, C. (2010). "Russia's Re-emergence in the Global Capitalist System: Globalising or Anti-globalizing Force?". *Journal of Contemporary European Studies*, 18: 1, 79-90.

- Robinson, A. (2004). *A Theory of Global Capitalism: Production, Class and State in a Transnational World*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Rodrick, R. (2012). *Το Παράδοξο της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Κριτική.
- Roskin, G. M., Cord, L. C., Medeiros, A. J. & Jones, S. W. (2008). *Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Rotberg, R. (ed.) (2004). *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton: Princeton University Press.
- Scholte, J.A. (2005). *Globalization: A Critical Introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Smith, M.E. (2010). *International Security: Politics, Policy and Prospects*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Strange, S. (1998). *Mad Money: When Markets Outgrow Governments*. Manchester: Manchester University Press.
- Strange, S. (1996). *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strange, S. (1988). *States and Markets*. London: Pinter
- Sylvester, C. (2007). «Μεταποικιοκρατία». Στο J. Baylis, S. Smith & P. Owen (eds), *Η Παγκοσμιοποίηση της Διεθνούς Πολιτικής: Μια Εισαγωγή στις Διεθνείς Σχέσεις*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.
- Tajbakhsh, S. & Chenoy, A. M. (2006). *Human Security: Concepts and Implications*. London: Routledge.
- Tilly, C. (ed.) (1975). *The Formation of National States in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.
- Watson, A. (1982). *The Evolution of International Society*. London: Routledge.
- Wezeman, P. & Wezeman, S. (2015). "Trends in Military Transfers 2014". *SIPRI Fact Sheet*, March 2015. Διαθέσιμο στο <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1503.pdf>.
- Williams, D. K. (2010). *God's Own Party: The Making of the Christian Right*. New York: Oxford University Press.
- Williamson, J. (1993). "Democracy and the Washington Consensus". *World Development*, 21: 8, 1329-1336.
- Zartman, W. (ed.) (1995). *Collapsed States: The Disintegration and Restoration of Legitimate Authority*. London: Lynne Rienner.
- Κόντης, Α. & Τσαρδανίδης, Χ. (επιμ.) (2012). *Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Θεωρία, Δομή και Προκλήσεις της Παγκόσμιας Οικονομίας*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ηρακλείδης, Α. (2014). *Η Εξέλιξη της Διεθνούς Κοινωνίας: Μια Εισαγωγή*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Ηρακλείδης, Α. (2000). *Η Διεθνής Κοινωνία και οι Θεωρίες των Διεθνών Σχέσεων: Μια Κριτική Περιδιάβαση*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Καλύβας, Σ. (2008). «Το Μέλλον των Πολέμων». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μαργαρίτου, Κ. (2015). *Η Ευρασιατική Ένωση και η Υψηλή Στρατηγική της Ρωσικής Ομοσπονδίας*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Μανιτάκης, Α. (2007). *Τι είναι Κράτος*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Μεταξάς, Α. (2015). «Ευρώπη, Κρίση, 'Εκτακτη Ανάγκη': Η Ερμηνευτική Ευθύνη και οι Προκλήσεις για το Ευρωπαϊκό Δίκαιο», στο Α. Μεταξάς & Ι. Pernice (επιμ.). *Η Ευρώπη σε Κρίση: Ανάμεσα σε Δίκαιο και Πολιτική*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Ντόκος, Θ. (2008). «Ασύμμετρες Απειλές και Διεθνής Ασφάλεια». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Ροζάκης, Χ. (2008). «Συγγένειες αλλά και Ιδιαιτερότητες του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου με Άλλα Διεθνή Δικαιοδοτικά Όργανα». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Πετρόπουλος, Σ. & Χουλιάρης, Α. (επιμ.) (2013). *Η Κίνα και οι Άλλοι*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Στυλιανού, Α. (2010). «Νέα Διεθνής Πολιτική Οικονομία: Προς ένα Παγκοσμιοποιημένο Πλαίσιο Ανάλυσης». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσόχου (επιμ.). *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

- Τριανταφύλλου, Δ. & Τσαντούλης, Γ. (2008). Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τσαρδανίδης, Χ. (2010). «Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής και Διαδικασία Λήψης Αποφάσεων». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσόχου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Τσαρδανίδης, Χ. (2006). *Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Τσινισιζέλης, Ι. Μ. & Χρυσόχου, Δ. (2010). «Κυριαρχία και Μετακυριαρχία: Διακρίσεις και Διατομές». Στο Κ. Λάβδας, Δ. Ξενάκης & Δ. Χρυσόχου (επιμ.), *Κατευθύνσεις στη Μελέτη των Διεθνών Σχέσεων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Υφαντής, Κ. (2008). «Κρατική Κυριαρχία και Συστημική Αλλαγή». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. (2012). «Εξωτερικές και Διεθνείς Ειδήσεις στον Μετα-Εθνικό Κόσμο: Η Πρόκληση της 'Παγκόσμιας Οπτικής'». *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 14-15, 47-59.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Προέδρου, Φ. (2010). *Ο Εκδημοκρατισμός της Παγκόσμιας Διακυβέρνησης: Μια Εισαγωγή στην Κοσμοπολιτική Δημοκρατία*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.
- Φραγκονικολόπουλος, Χ. & Παναγιώτου, Ν. (2008). «Η Επίδραση των Παγκοσμίων Δικτύων Ενημέρωσης στην Εξωτερική Πολιτική και τις Διεθνείς Σχέσεις». *Ζητήματα Επικοινωνίας*, 7, 39-55.
- Χατζηκωνσταντίνου, Κ. (2008). «Ανθρωπιστική Επέμβαση και Ευθύνη για Προστασία». Στο Δ. Τριανταφύλλου, Κ. Υφαντής & Ε. Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Διεθνείς Σχέσεις: Σύγχρονη Θεματολογία και Προσεγγίσεις*. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Χρυσόχου, Δ., Τσινισιζέλης, Ι.Μ., Υφαντής, Κ., Σταυρίδης, Σ. & Ξενάκης, Δ. (επιμ.) (2009). *Ευρωπαϊκή Πολιτεία: Η Τέχνη της Συνδιάθεσης*. Αθήνα: Σαββάλας.